

DE OUDE FLESCH ☐

GLASHISTORISCH TIJDSCHRIFT

**35e JAARGANG
1e KWARTAAL 2013**

Nummer 132

**ISSN 1383-3049
LOSSE NUMMERS € 10,-**

pont
EUROPE

Passionate about Packaging

European supplier of glass and plastic packaging

Containers and bottles for
pharmaceutical products,
food supplements and
sports nutrition

Sales offices and warehouses
in the Netherlands, Germany,
France, Great-Britain
and Poland.

www.ponteuropa.com
info@ponteuropa.com

Bezoek het **Nationaal Jenevermuseum**,
een levende **19de-eeuwse stokerij** in
hartje Hasselt.

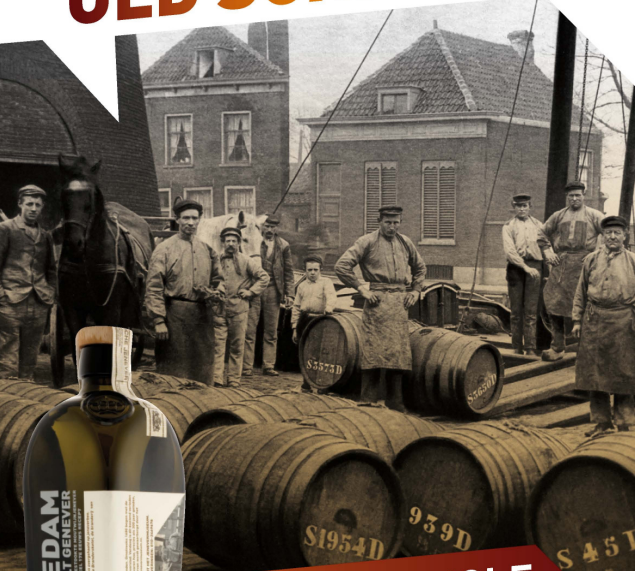

 **NATIONAAL
JENEVERMUSEUM
HASSELT**

WWW.JENEVERMUSEUM.BE

Nationaal Jenevermuseum | Witte Nonnenstraat 19 | 3500 Hasselt

OLD SCHIEDAM

**ORIGINAL SINGLE
MALT GENEVER**

**JENEVER
MUSEUM**

 **dijkstra
verenigde**

We pack the world

www.dijkstra.net

Address: Pascallaan 9, 8218 NJ Lelystad • P.O. Box: 2151, 8203 AD Lelystad, The Netherlands
Telephone number: (+31) (0) 320 - 266 181 • Fax: (+31) (0) 320 - 257 140 • E-mail: glas-sluitingen@dijkstra.net

Inhoud

In Holland staat een huis:

4. KLM huisjes

Johan Soetens

10. Museum van Gijn

Willem van Traa

15. Vlakglas

Johan Soetens

26. American Log Cabin Bottles

John Pastor

29. Flessen als Bouwstenen

Johan Soetens

35. Kruikenbier

Peter Zwaal

39. Zadar-Museum of Ancient Glass

Klaas Prins

41. Een interessante aanwinst

Johan Soetens

43. Mededelingen en nieuws

Van de redactie.

Diogenes woonde in een ton. Kabouter Piggelmee, de in 1920 gecreëerde van Nelle mascotte, leefde met zijn vrouwtje Tureluur in een omgekeerde Keulse pot. Maar wonen in een fles? Dat heeft nog niemand klaargespeeld. Of misschien toch.? Een huis. Een dak boven je hoofd – beschermende muren om je heen en een venster voor een blik naar buiten.

Hoe vanzelfsprekend voor velen en hoe onbereikbaar voor ontelbaren. Een huis, een thuis – onzegbaar belangrijk voor de vorming van de jeugd: een plaats te hebben om je op je toekomst voor te bereiden. Het hoeft niet altijd luxe en ruim te zijn: zeven Amerikaanse Presidenten, waaronder Abraham Lincoln, zijn opgegroeid in een 'log cabin'- een blokhut met slechts één vertrek, een raam en een deur. Nog altijd is zo'n blokhut een symbool voor veel Amerikanen van het voortrekkersbestaan en lange tijd waren 'log cabin' flessen populair voor 'manlijke' dranken als bitters en whiskey. Het eerste woord van de Thora (in Christelijke kringen bekend als de eerste vijf Bijbelboeken) is 'Bereshit' dat in het algemeen vertaald is als 'In den beginne'. De eerste letter van dat woord is de Beth, tweede letter uit het Hebreeuwse alfabet dat tevens staat voor 'huis'. Het staat met de opening gericht naar wat komen gaat (Hebreeuws leest men van rechts naar links). Prachtige symboliek heb ik dat altijd gevonden. Het huis als plaats waar de toekomst gemaakt wordt. Daarom ditmaal een nummer van De Oude Flesch gewijd aan het huis, waar niet alleen de toekomst gemaakt wordt maar ook het verleden wordt bewaard en gekoesterd, zoals uit menige glascollectie blijkt.

Dat het daarbuiten ook mooi kan zijn bewijst het reisverhaal van Klaas en Anke Prins die in de oude stad Zara meer Romeins glas ontdekten dan Zara likeurflessen.

De redactie heeft haar best weer gedaan. Nu de lezers nog.

Breng een nieuw lid aan!

Redactie

Johan Soetens, jsoetens@hetnet.nl

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Verzamelaarsvereniging

“De Oude Flesch”

Opgericht 6 juni 1979

Voorzitter;

Vacature

Secretaris;

Joke Andringa, d.andringa@upcmail.nl

penningmeester, vice-voorzitter;

Klaas Prins, klaasprins43@gmail.com

website beheer en 2^e secretaris;

Arie Vijfinkel, vijfinkel@hotmail.com

Bibliothecharis;

Henk Hettinga, henk@jenevermuseum.nl

Lidmaatschap € 40.- per jaar.

Huisgenoten € 10.-

Giro 4142725 t.n.v. “De Oude Flesch”,

Schansbosch 11, Linschoten

Voor alle verdere informatie

website: www.deoudeflesch.nl

Verzamelaarsvereniging DE OUDE FLESCHE stelt zich ten doel het bevorderen van interesse in, en het verbreden van kennis over gebruiksglas van de oudheid tot heden. Dit heeft betrekking op de productiemethoden, de industriële verwerking en aspecten rond het gebruik van glas. Zij bevordert en ondersteunt het verzamelen van en het onderzoek naar historisch verpakkingsglas, drinkglazen en branche gerelateerde artikelen in de meest brede zin van het woord en streeft naar een vriendschappelijke samenwerking tussen haar leden onder andere door de uitgave van een kwartaalblad, een driemaandelijkse bijeenkomst en een jaarlijkse veiling. Ook wil de vereniging samenwerken met gelijkgerichte organisaties waar ook ter wereld

Inleveren nieuwe kopij voor nummer 133

UITSLUITEND in Word document ZONDER OPMAAK

Over volle paginabreedte en foto's in JPG per separate e-mail

Voorpagina:

Delftsblauwe huisjes.

Collectie Bols Erfgoed

Foto Johan Soetens

IN HOLLAND STAAT EEN HUIS....

EN IN DAT HUIS DAAR WOONT EEN HEER....

Johan Soetens

Misschien vliegt die regelmatig naar verre werelddelen per KLM World Business Class. Dan staat er mogelijk een rijtje Delfts blauwe huisjes op een boekenplank teneinde het bezoek daar subtiel op attent te maken. Of misschien is mijnheer gewoon verzamelaar en is de collectie het resultaat van geduldig bezoek aan E-bay en ander soort veilingen.

Het was een grandioos idee van KLM's catering department om Eerste Klas passagiers op intercontinentale vluchten een borrel aan te bieden, geserveerd in een miniatuur Oud-Hollands huisje van 'Delfts Blauw' aardewerk. Niet andersom! Geen cadeauhuisje gevuld met jenever! De luchtvaartmaatschappijen mochten namelijk geen geschenken geven van meer dan 75 dollarcent en de concurrenten waren er dan ook snel bij om tegen de actie van KLM te protesteren. Bijna historisch is het antwoord van KLM: *'Is er soms een wet die voorschrijft waarin wij onze drankjes moeten serveren?'* Ze kwamen er nog mee weg ook. Gelukkig maar.

Dat zou in 1952 geweest zijn en het huisje in kwestie, met de kenmerkende lompe, als schoorsteen aangebrachte vulopening, was een fantasiemodel, evenals de twaalf modellen die daarop volgden. Niettemin hebben ze allemaal herkenbare architectonische elementen van Amsterdamse grachtenhuizen. Je zou ze zo maar in 't echt kunnen tegenkomen.

De huisjes werden al snel een wereldwijd succes en een geliefd verzamelobject. Sinds 1993/1994 worden ze aan alle intercontinentale passagiers in World Business Class gegeven. President Eisenhower had er een aantal op zijn bureau staan en Wim Duisenberg, voormalig minister en President Directeur van de Nederlandse Bank was bekend om zijn uitgebreide collectie. Ook Mr. Pieter van Vollenhoven is een bekend

liefhebber. Oud-politicus Frits Bolkenstein moet zo langzamerhand genoeg de wereld over gevlogen hebben om de hele serie compleet te hebben. Naar verluidt groepeerde hij ze regelmatig in denkbeeldige stadjes en dorpjes. Gelukkig de man waarin het kind lang blijft wonen. Ik zag in het depot van Bols Erfgoed de hele serie staan en dacht; 'Wat Frits Bolkestein kan, kan ik ook'.

Hoewel de huisjes als 'Delfts Blauw' bekend staan, hebben ze de stad Delft nooit gezien. De aanduiding slaat dan ook meer op de techniek die er aan te pas komt: de oorspronkelijke klei wordt nadat het voorwerp uit de oven komt voorzien van een laag tinglazuur terwijl het originele porcelein gemaakt wordt van porceleinaarde (kaolien). Ze werden tot 1965 gemaakt bij de N.V. Koninklijke Plateelbakkerij Zuid Holland (Plazuid) en tot 1995 bij de Koninklijke Goedewaagen, tot 1984 gevestigd in Gouda, daarna in het Drentse Nieuw Buinen. De oorspronkelijke behoefte steeg van 50.000 tot 80.000 stuks maar toen KLM in november 1993 de First Class (of Royal Class) ophief en ze aan business class passagiers ging geven vertienvoudigde de

vraag. Goedewaagen kon die vraag niet aan zodat gaandeweg 50% van de behoefte door Bols uit Taiwan werd betrokken. Ook kreeg Goedewaagen al spoedig problemen om de kwaliteit te handhaven. Vanaf 1993 waren er ernstige klachten over lekkende huisjes hetgeen voor Bols aanleiding was om de overeenkomst met Goedewaagen op te zeggen en de laatste factuur van 31 maart 1995 (Hfl. 24.640,-) niet te betalen. Daar kwam nog bij dat Goedewaagen een kleine serie 'blauwe' huisjes op de markt had gebracht, overigens met vierkante schoorsteen en niet geschikt om iets in af te vullen. Contractueel waren alleen polychrome huisjes met duidelijk afwijkende afmetingen toegestaan. De zaak Goedewaagen versus Bols diende op 21 april 2005 voor het Hof den Haag waarbij Bols in het gelijk werd gesteld. Interessant is dat in het rechtbankverslag als 'geboortjaar' van de KLM huisjes 1959 wordt vermeld en niet 1952 zoals algemeen wordt aangenomen terwijl in de archieven 1957 staat vermeld. Na enige tijd in Hong Kong geproduceerd te zijn worden naar verluid alle KLM huisjes tegenwoordig in China gemaakt. De oudere huisjes hebben aan bodem en achterzijde nog de naam van de vroegere afvullers en vormen alleen daarom al een verzamelobject. De oude nummers worden nog steeds geproduceerd maar voorzien van moderne logo's en met een 'inprint' met het jaartal van aanmaak.

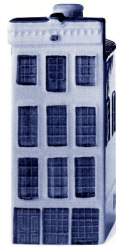

Afvulling vond oorspronkelijk plaats bij Simon Rijnbende & Zonen te Schiedam, opgericht in 1793. De inhoud bestond zowel uit jenever als uit diverse likeuren. Met de afvulling ging men daar door, ook na de overname van het bedrijf door Henkes Verenigde Distilleerderijen in 1970. In 1986 werd Henkes op haar beurt door Bols overgenomen. Vanaf huisje no.46 nam Bols de afvulling over. Tegenwoordig worden alle huisjes met jenever gevuld, behalve op sommige vluchten naar het Midden Oosten waar ze, om moslim passagiers te ontzien, leeg worden aangeboden met de tekst 'Empty due to customs regulation'.

Met huisje nummer 13 startte KLM de traditie om kopiën te laten maken van bestaande panden. De primeur was nu eens niet voor een Amsterdams huis maar voor 'D'Gekroonde Bye-korf' in Amersfoort, gebouwd in 1687. In 1993 waren er 60 verschillende huisjes gemaakt, waarvan er 18 Amsterdamse panden weergaven. In 1994, 75 jaar na de oprichting van de KLM op 7 oktober 1919, werd de reeks snel aangevuld met een serie van 15 stuks zodat het totale aantal overeenkwam met de leeftijd van onze nationale luchtvaartmaatschappij. Van deze 75 huisjes waren er nu 32 gebaseerd op Amsterdamse grachtenhuizen. In opdracht van KLM Royal Dutch Airlines en Bols Royal Distilleries schreef de Schotse Ken Wilkie, redacteur van het KLM in-flight magazine 'Holland Herald', het boekje *'Dutch Life in Miniature'* (ISBN 90-9008364-2) waarin alle 75 huisjes beschreven werden en, waar mogelijk, afgebeeld met het originele pand. Een kaartje laat zien dat deze overwegend in het Westen van ons land te vinden zijn

47
Amsterdam, Prinsengracht 263
The Anne Frank House
Built in 1655
Rebuilt in 1739

Half a million people visit this house every year. Not to admire the cornice-gable but to see where the Frank family hid for two years in the achterhuis (back annex) of the building during the Nazi occupation. Originally storage and work places built behind canal-houses, achterhuis were often later joined to the front house and used as living quarters. In 1940, Otto Frank used the achterhuis of number 263

as an office and, during the Nazi persecution of the Jews, decided in 1942 to hide away with his wife and two daughters in the upper part of the achterhuis, together with another four people. Remaining undetected for two years, they were finally betrayed and deported to different Nazi concentration camps. Only Otto Frank survived. The diary his daughter kept while in hiding has been published in more than 50 languages. The Anne Frank House is now a museum (tel: 020-556 71 00).

48
Amsterdam, Jodenbreestraat 4-6
Museum 'Het Rembrandthuis'
Built in 1606. Rebuilt with classical pediment after 1660; restored in 1906

Rembrandt lived in this house for 20 years and, from his first-floor studio, painted some of his greatest works, including *The Night-watch*. As a museum today it displays nearly all of his etchings which actually give a deeper insight into his life than many of his more famous paintings. Rembrandt bought the house in 1639

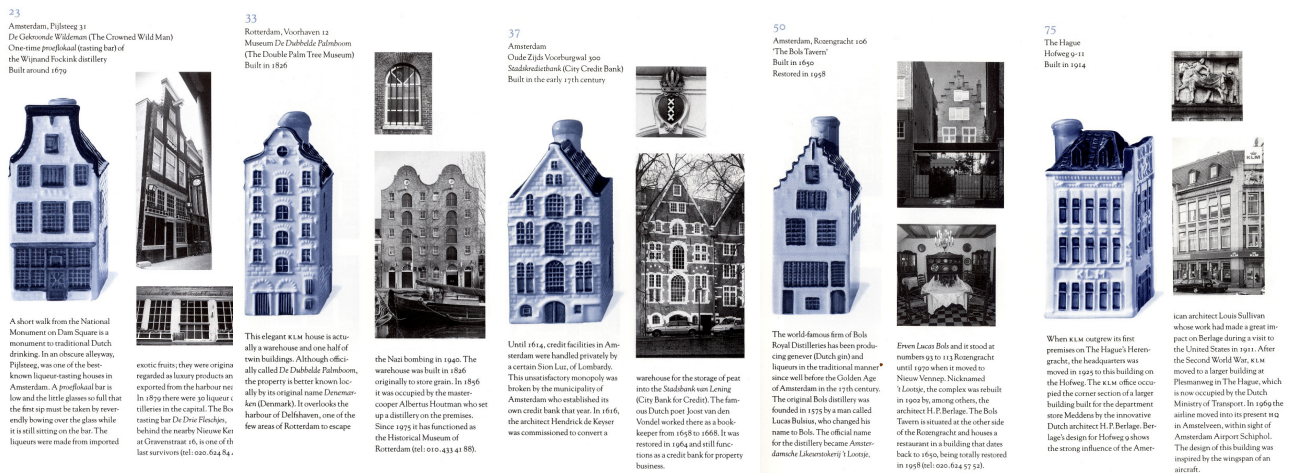

for 13,000 guilders, on credit, at a time when he was the most celebrated painter in the city. But later, the high mortgage payments got him into financial difficulties. He declared himself bankrupt and had to sell the house and auction off many valuable belongings. Shortly after Rembrandt moved out, the house was enlarged and given a new classical facade by Jacob van Campen, architect of the Royal Palace on Dam Square (Museum tel: 020-624 94 86).

Als no. 23 verschijnt daarin het Wijnand Fockink proeflokaal in de Amsterdamse Pijlsteeg en als no. 33 de Delfshavense 'Dubbele Palmboom', beide goed bekend bij onze lezers. Dat geldt ook voor no.50, de vroegere Bols Taveerne aan de Amsterdamse Rozengracht en no. 55, het Schiedamse Zakkendragers huisje. Voor wie zijn geld aan de toog was kwijtgeraakt staat op no. 37 de Amsterdamse 'Stadsbank van Lening' waar Vondel tussen 1658 en 1668 als boekhouder werkte. Het betreft vrijwel allemaal 17^e en 18^e eeuwse panden met uitzondering van no. 75, het door Berlage ten behoeve van het warenhuis Meddens ontworpen gebouw aan de Hofweg 9-11 in den Haag waar van 1925 tot na de Tweede Wereldoorlog het hoofdkwartier van de KLM gevestigd was. Sinds 1969 staat het hoofdkwartier in Amstelveen, dicht bij de luchthaven Schiphol.

Op de volgende pagina enkele bladzijden uit het boekje *'Dutch Life in Miniature'* met van links naar rechts de nummers 23, 33, 37, 50 en 75.

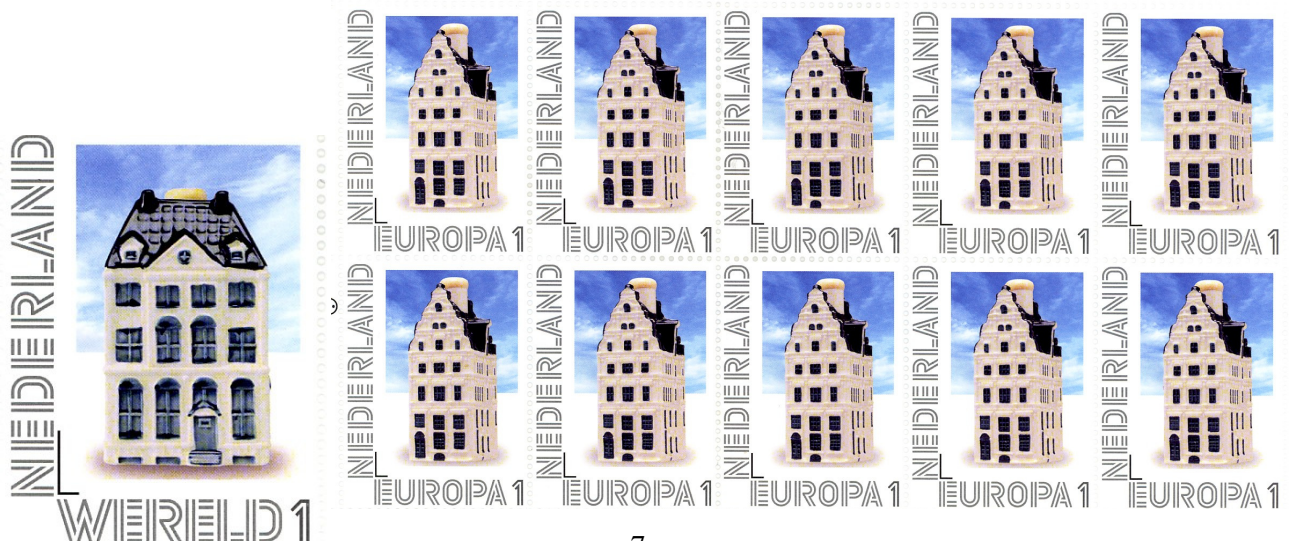

In het pand aan de Paules Pottertstraat in Amsterdam, waar Bols sinds de management buy-out in 2006 gevestigd is, heeft men er zelfs een speciale 'Blue Room' voor ingericht. Inmiddels zijn de KLM huisjes uitgegroeid tot een wereldwijd bekend icoon dat verzamelaars over de gehele wereld kent. In 2012 werden er zelfs postzegels van uitgegeven: wereldzegels met afbeelding van het Rembrandthuis in Amsterdam (no. 48) en Europese zegels met 'De drie Haringen' in Deventer (no. 92).

DELFTS BLAUWIE KLM-HUISJES

nr. 92 De Drie Haringen in Deventer

Op 7 oktober 2009 bestond de KLM negentig jaar en werd ook het 90ste huisje uitgebracht tijdens een feestelijke bijeenkomst in Museum Jan van der Togt in Amstelveen, de huidige vestigingsplaats van het hoofdkantoor. Ieder jaar in oktober wordt in samenspraak tussen KLM en Bols het nieuwe model vastgesteld en dat jaar was dat toepasselijk een Amstelveens pand: het Wester Amstelhuis uit 1662, een der oudste koopmanshuizen van ons land. KLM directeur Peter Hartman overhandigde het eerste exemplaar aan een glunderende Pieter van Vollenhoven met de belofte er bij dat KLM zal blijven doorgaan met het uitbrengen van nieuwe modellen. Verzamelaars doen er dus goed aan voldoende plankruimte te reserveren.

In opdracht van KLM werd tevens een nieuw boek vervaardigd met 116 pagina's door bureau Tuijtel en een oplage van 10.000 stuks. Als U in die tijd niet tot de passagiers hebt behoord, heeft U er naast gegrepen. Persoonlijk vind ik het in 1994 uitgegeven boekje smaakvoller vormgegeven.

Inmiddels is het 2013 en staat de teller sinds oktober vorig jaar op 94 en dat is zonder rekening te houden met speciale uitgaven zoals bijvoorbeeld die ter gelegenheid van de eerste vlucht naar Bonaire. Pas getrouwen krijgen sinds 2000 een replica van de Goudse kaaswaag en heeft U de Champions League gewonnen of bent U Royalty dan maakt u kans op het Koninklijk Paleis op de Dam, een superhuis – veel te groot voor ons. Eén huis is voor de meesten van ons wel genoeg en als daar ook nog liefde en geluk gevonden wordt, of op z'n minst de warme herinnering daaraan, bent u rijker dan menigeen.

SUMMARY

Was it in 1952, 1957 or even 1959? The records are not clear about the year that KLM started to serve their Royal Class passengers a complimentary drink of jenever, brandy or liqueur in miniature Delft Blue houses. Mind you - not the other way around. Not a complimentary house filled with jenever, for a law forbid airlines to give presents to their passengers above the value of 75 US\$ cents. The first 12 issues were just imaginary but from no. 13 onward they were copied after existing 17th and 18th century canal houses. In 1964 a total of 19 houses were issued, in 1970 there were 45 different houses and in 1994 KLM, celebrating the 75th anniversary of the airline on October 7th, extended the line to 75. Since then, KLM has been adding a new model every year on that same date. Roughly half of all the houses are based on Amsterdam canal houses, such as the Ann Frank house, (no. 47), the Rembrandt house (no. 48) and the original establishment of Lucas Bols (no. 88).

The houses grew rapidly in popularity, especially after the Royal Class or First Class was discontinued in November 1993 and all Business Class passengers received a KLM house. President Eisenhower was known to have a series of them standing on his desk and many a diplomat or businessman, flying regularly with KLM has a small collection on one of his bookshelves. To collect all 94 species that have so far been issued by flying KLM alone is almost impossible so there is a lively international trade in buying, selling and swapping.

The first KLM houses contained Rynbende jenever, brandy and liqueur. The distillery Simon Rijnbende & Sons was established in 1793, but changed the internationally unfamiliar 'IJ' in its name for an 'Y'. In 1953, the company was taken over by Henkes United Distilleries, who were, in 1986, in their turn taken over by Lucas BOLS. From house no. 46 onward, BOLS took care of the filling with jenever, with the exception of those offered on flights to the Middle East, were, as a courtesy to Muslim passengers, the houses are offered empty.

Although the houses are called 'Delft Blue' they never were produced in the city of Delft but for the first 40 years or so by respectively the Royal Delft ware maker 'Zuid Holland' (the first 19 houses) and 'Royal Goedewaagen', both established in the city of Gouda. After KLM discontinued its First Class, the need for houses rose from 80.000 per year to almost a million and soon Goedewaagen found it difficult to keep up with the demand, both in terms of quantity and quality. In 1993 there were serious problems with leaking houses which caused BOLS to end the contract with Goedewaagen and outsource the production to manufactures in Taiwan, Hong Kong and lately in China.

The relations between BOLS and Goedewaagen did not improve when the latter brought a series of look-a-like Delft Blue houses into the market, not fit to be filled wit liquids and with a square chimney, but in violation to the original agreement that allowed only for polychrome houses with deviating dimensions.

So far, with 94 different houses available (the older ones being regularly reproduced) and not counting the special issues, such as a special house as a gift to honeymooners flying business class, and a gigantic model of the Royal Palace in Amsterdam, KLM houses have become a world-wide success and much sought-after collectors items. Two booklets (1994 and 2009) have been published on the subject as well as a series of postage stamps (2012). The houses are of great marketing value for BOLS as well. In 'The House of Bols' even a special 'blue room' has been installed where the complete collection is on show.

EN DIE HEER DIE Kiest EEN VROU.....

Ik ben naar de oude dame gegaan, wier glaswerk alleen al de moeite waard is om bij haar te eten. Wascht men glazen met heet zeepsop of lauw water? 'Met zorg en geduld' zei ze. 'En daarom is het goed tegen de booien te zeggen dat ze fijn glas altijd naar één kant moeten wrijven. In mijn jeugd is mij geleerd dat een huisvrouw haar lange lijzen en fijn glaswerk altijd zelf wast'. 'Tja!' zei ik. 'Ja, dat weet ik wel' zei zij.

(Uit; J.W.F.Werumeus Buning: *Een boekje van het Glas*, Haarlem, 1938).

Zo'n huis, waar je als het ware de stap van de oude dame nog hoort en waar het fijne glaswerk zorgvuldig in vitrinekasten is geplaatst, is het Museum Huis van Gijn in Dordrecht. In oktober vorig jaar wijdde ons lid, glasantiquair Peter Korf de Gidts er in zijn sfeervolle woning aan de Amsterdamse Brouwersgracht twee van zijn graag bezochte lezingen aan, gecombineerd met een excursie naar het museum. Ongetwijfeld zijn een aantal van onze lezers daarbij aanwezig geweest maar helaas heeft Uw redacteur verstek moeten laten gaan. Willem van Traa bracht er in 2011 al een bezoek aan.

Het huis aan de Nieuwe Haven, ca. 1900.

Museum Huis van Gijn Dordrecht

Willem van Traa

De Vereniging Rembrandt berichtte in 2011 dat het museum Huis van Gijn in Dordrecht (www.simonvangijn.nl) een gegraveerd en in 1772 gedateerd glas "Vivat de Houtnegotie" had kunnen aankopen. Reden om contact op te nemen met conservator Chris de Bruyn om samen met Nora Schadee, oud-conservator van Museum Rotterdam, de collecties te komen bekijken.

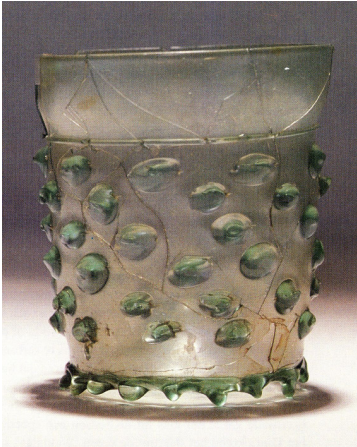
Het huis aan de Nieuwe Haven 29 is in 1729 gebouwd in opdracht van Johan van Neurenberg, een rijke regent. De symmetrische indeling met de voordeur en gang precies in het midden is typisch 18de-eeuws. Aan de voorzijde liggen de ontvangstkamers, aan de achterzijde woon- en dienstvertrekken. Bankier, jurist en verzamelaar Simon van Gijn (1836-1922) kocht het in 1864. Op voorwaarde dat het interieur intact zou blijven, liet hij zijn huis en verzamelingen na om er een openbaar museum van te maken. Later is een buurhuis bij het museum getrokken, waar nu de voorzieningen zijn. Ook de tuin, tuinhuisje, paden en perken zijn hersteld in oude glorie. Bezoekers zijn te gast bij Van Gijn. Zijn kunstnijverheid, speelgoed, tekeningen en prenten staan opgesteld zoals het toen gebruikelijk was, door elkaar in kabinetten, hangend aan de muur, op tafels en kastjes. Minder afstandelijk dan strak geordend in moderne vitrines, maar soms dreigt het afzonderlijke object in de massa te verdwijnen. De foto toont één van de originele kabinetten. Gelukkig is de deur even opengezet, om te kunnen fotograferen.

Wat glas betreft had van Gijn een

klassieke 19e eeuwse smaak: vroeg glas als Berkemeiers, een groot aantal roemers, veel gegraveerde glazen uit de 17e en 18e eeuw, slingerlazen en enkele flessen. Verder is er 19^e eeuwse glaswerk, dat vooral zijn gebruiksglas was. In 1987 heeft Reino Liefkens een glascatalogus samengesteld. Daarmee was het museum een goede uitzondering, want in die tijd waren er weinig gerichte catalogi en helaas ontbreken die bij een aantal musea nog steeds.

Rechts: Eetkamer uit 1886; Portret Simon van Gijn

*Drie Berkemeiers 17^e eeuw
van links naar rechts:
Doornnoppes, gladde
noppes en braamnoppes..
Collectie museum van Gijn.*

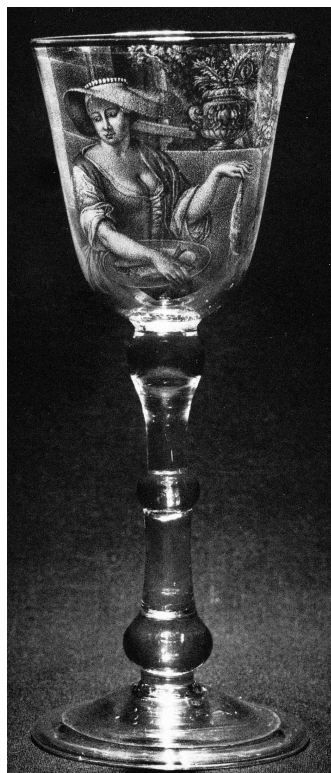
Het vroegste glas in de collectie is een, in 1940/43 bij de ruïne van het Huis te Merwede bij Dordrecht opgegraven Noppenbeker. Deze kan met zekerheid vóór 1418 gedateerd worden. In dat jaar, ten tijde van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, is het Huis verwoest bij het beleg van Dordrecht door Jacoba van Beieren. Daarna kwam in 1421 de overstroming van de st. Elisabethsvloed zodat het nooit meer is herbouwd. De beker is uit fragmenten gereconstrueerd en past bij de ontwikkeling die Harold Henkes in zijn 'Glas zonder glans' (1994) laat zien via 'Koolstronk' en Berkemeier naar in 17^e-18^e eeuw roemers. Die ontwikkeling ging daarna gewoon door, zodat men in Duitsland nog steeds 'Römer' gebruikt.

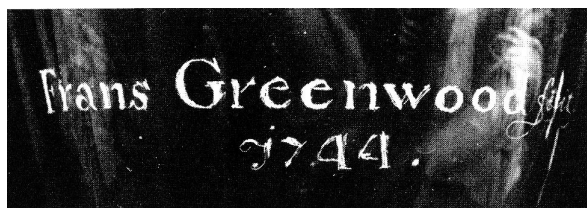
Er is een grote collectie 17^e en 18^e eeuwse gegraveerde glazen, die te meer bijzonder is door de vele glazen van Dordtse graveurs: Frans Greenwood, Hendrik Scholting, Aert Schouman, Gillis Henricus Hoolaart, Jacobus van der Blijk, Frederik Willem Dietze, Meyden Visser en Andries Milort. Hoe zou het toch komen dat in een betrekkelijk kleine stad als Dordrecht zo veel glasgraveurs zijn geweest? Daarbij komt nog dat een aantal vooral heeft gewerkt met stipgraving. Liefkens stelt zich die vraag ook en oppert dat er flink wat kapitaal was opgebouwd en dat men met de in de 18^e eeuw teruglopende (handels)activiteiten is gaan rentenieren met de bijpassende bezigheden. Er kwam tijd en geld voor cultuur, getuige de belangrijke dicht- en tekenenootschappen voor het beoefenen en het bespreken van de kunsten 'Broederschap van st. Lucas' (1736) en 'Teekengenootschap Pictura' (1774). We weten dat stippelgraveur Greenwood lid was van st. Lucas en daar waarschijnlijk anderen enthousiast heeft gemaakt voor de nieuwe techniek. Mij lijkt Liefkens' veronderstelling daarom wel hout te snijden. In ieder geval heeft Simon van Gijn veel van hun werk voor zijn collectie kunnen verwerven.

Vier 18^e eeuwse gegraveerde glazen. Van links naar rechts: Wapen Amsterdamse Admiraliteit; 'Hansje in de kelder'; Keeshond symbool van de Patriotten door David Wolff; Stadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen, stippelgravure door David Wolff

Laat ik mij beperken tot de Dordtse graveurs. In een eerder artikel heb ik **Frans Greenwood** (Rotterdam 1680-Dordrecht 1780) als Rotterdammer opgevoerd, maar de laatste 54 jaar van zijn leven woonde en werkte hij als douanebeambte in Dordrecht. Van hem is er een glas uit het 2^e kwart van de 18^e eeuw gemerkt 'Frans Greenwood fecit' en gedateerd '1744'. Dat hij de stipgraving zou hebben 'uitgevonden' is niet geheel correct, want Anna Roemers Visscher (1583-1651) heeft deze techniek al gebruikt.

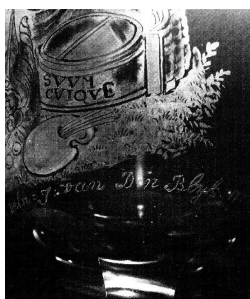
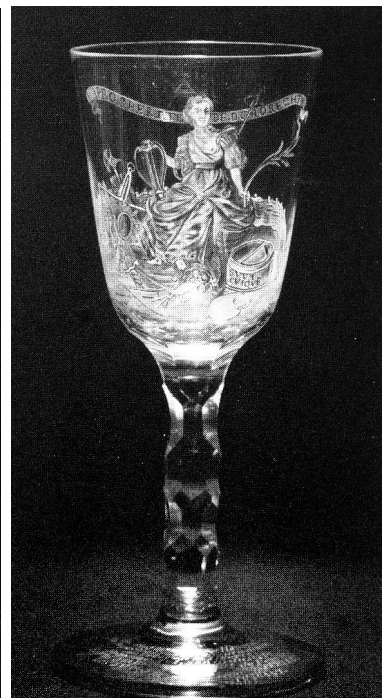
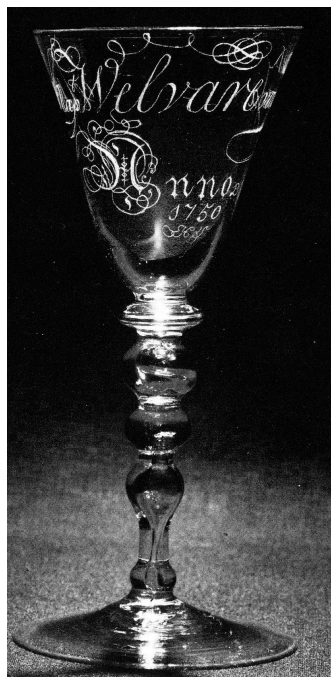

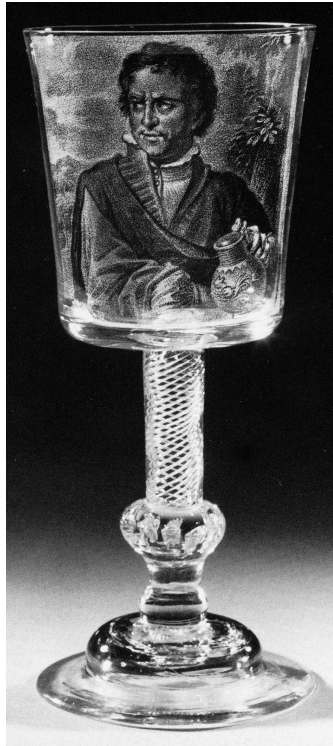
*Glas, signatuur en portret van Frans Greenwood.
Onder: Calligrafie op glasruit van Hendrik Scholting,
1762, collectie Museum van Gijn.*

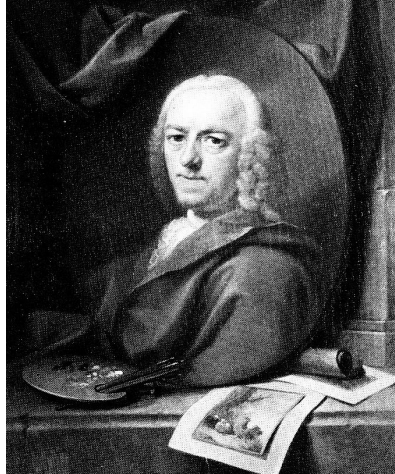
Hendrik Scholting (1700-1780) geboren en getogen Dordtenaar, was smid en kalligrafeerde in z'n vrije tijd teksten op ruiten en drinkglazen. Kenmerkend voor hem was dat hij tegelijk gotisch als Latijns schrift gebruikte. Het eerstgenoemde meestal voor het woord 'ANNO' met een zeer versierd beginkapitaal. Hij stippelde niet maar werkte met lijngravering. Van hem zijn er twaalf gesignde en/of toegeschreven glazen en ruiten.

Jacobus van der Blij (1736-1814) was zilversmid van beroep. Hij had een vrij grote productie, getuige het feit dat F.G.A.M Smit 21 gesignde glazen van hem gedocumenteerd heeft, uit de periode 1775-1795.

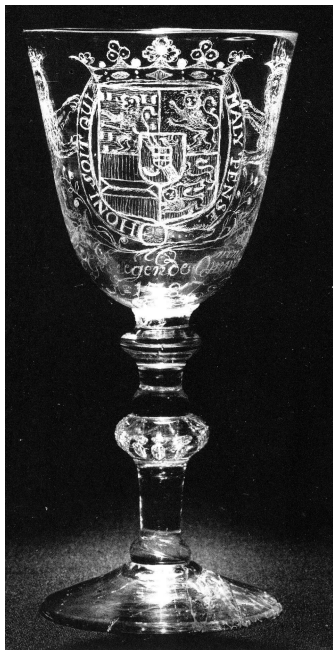
Aert Schouman (1710-1792), geboren in Dordt, verhuisde in 1748 naar den Haag. Hij is de enige professional in dit rijtje: schilder, etser, handelaar in schildeijen en glasgraveur. Van hem zijn negen gesigeneerde glazen bekend. Helaas heeft het museum er geen. Het afgebeelde glas betreft een bruikleen uit Amsterdam (1987).

*Links: Zelfportret Aert Schouman, 1750.
Geheel links: Stippelgravure, Aert Schouman, 1751. Collectie Rijksmuseum.
Onder: Signatuur Gillis Hoolaart op een glas uit de collectie Museum van Gijn, 1775.*

Gillis Henricus Hoolaart (1731-1816) was klerk op een notariskantoor. Van hem zijn acht gesigeneerde glazen bekend, waarvan er twee gedateerd zijn in 1775. Eén daarvan staat in het museum.

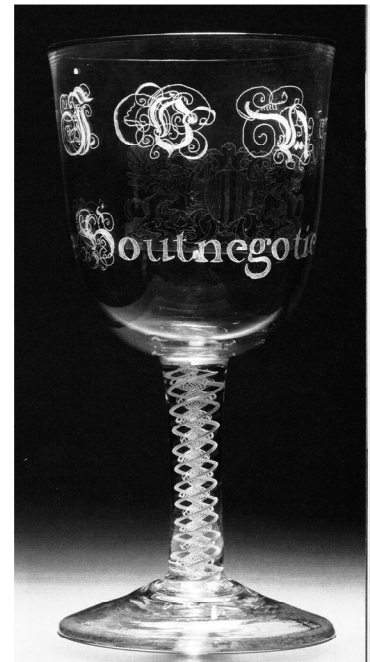

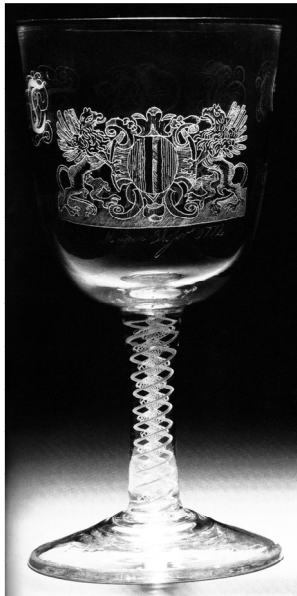
Frederik Willem Dietze (1736-1794) werd pas 1768 poorter van Dordrecht, was zilversmid, graveur-juwelier en ijzersnijder van de Munt te Dordrecht. Van hem is er slechts één Engels (lood)glas bekend, met een lijngegraveerde afbeelding en tekst die verwijst naar herstel van Stadhouder Willen V na de inval van Pruisische troepen, gesigeneerd “*F.W.Dietze Schulp*” en gedateerd “1789”.

De catalogus vermeldt ook een derde zilversmid **Andries Milort** (1776-1832) die gewerkt zou hebben op glas, maar in het museum kon ik niets vinden. Wel bericht de Dordrechtse Courant van 9 mei 1839 dat “onze stadsgenoot” Andries Milort een “gestipt horlogieglas” zou hebben aangeboden aan de Kroonprins van Rusland. Mogelijk een zoon, die ook in het glas liefhebberde?

Tenslotte heeft het museum ook glas van **David Wolff** (1732-1798), die ik in een eerder artikel heb besproken, waaronder het bekende glas met de Keeshond uit 1788, afgebeeld op pagina 11.

Terug naar het “*Vivat de Houtnegotie*” glas: waarom hoort dat in een museum in Dordrecht? Houthandel is daar altijd van grote betekenis geweest. Eeuwenlang zakten houtvloten de grote rivieren af, soms met een bemanning van wel 80 tot 100 man, die weken in hutten op het vlot leefden. Aan het einde van de reis werd zo’n vlot onttakeld en het hout in ondiep water (balkgaten) bewaard totdat het geveild werd. De verzamelde houthandel had dus het geld en eigendunk om zichzelf en elkaar eens goed en toepasselijk toe te drinken. Daarnaast draagt het glas het Dordtse stadswapen. En tenslotte is het glas gegraveerd door de geboren Dordtenaar **Meyden Visser** (1751-1784). Het is voor zover bekend, het enige glas van zijn hand. Wel is bekend is dat hij in 1782 door de schout werd gezocht, maar snel dienst nam bij de VOC en naar de Oost vertrok. In 1784 overleed hij in Batavia en zal daar waarschijnlijk weinig gelegenheid hebben gehad om te graveren. Het 22,5 cm hoge glas is van kleurloos en wit-opaak glas, waarschijnlijk in de Nederlanden gemaakt, in de 3^e kwart van de 18^e eeuw en is diamantgegraveerd en gesigeneerd 1772. Tenslotte zij nog vermeld dat het glas reeds als bruikleen in het museum aanwezig was en al

in de catalogus van Liefkens in 1987 opgenomen is. De reden waarom het nu is aangekocht, ken ik niet.

Voor dit artikel heb ik van Gijn's overige collecties onbesproken gelaten. Want hij 'deed' in meer dan glas alleen. Ik raad iedereen aan om het Huis van Gijn zelf te gaan bekijken. De omgeving met oude havens, binnenstad en rivierkades maken een 'Rondje Dordt' meer dan de moeite waard.

Summary

In 1864, Simon van Gijn, banker, lawyer and above all a collector bought an early 18th century house in the old harbour district of Dordrecht. At his death in 1922 he bequeathed the house and his collections stipulating that it should become a public museum. Hardly anything has changed since; visitors to the museum can still imagine being the guests of van Gijn. In this article I must limit myself to the glass collection and keep the other collections of ceramics, arms, toys, drawings and engravings for another time.

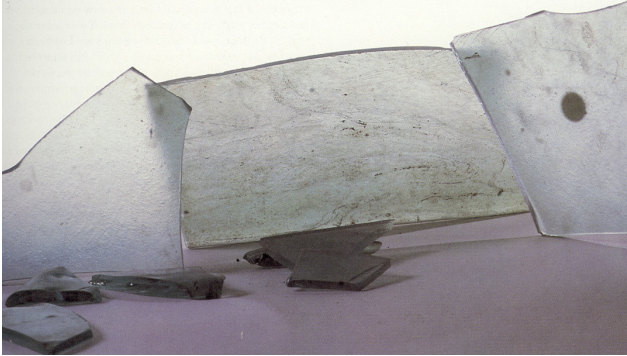
With regards to glass, van Gijn had a typical 19th century taste: some 16th and 17th century Waldglas glasses like Berkemeiers and Roemers, many 17th and 18th century engraved glasses and some 19th century glass, most of which was meant for his everyday use. The engraved glasses are now exhibited in modern show-cases, the others are in 18th century wooden cabinets, as it was van Gijn's way of presenting them, along with ceramics, silver object, etc.

The earliest glass is a pruned beaker (Nuppenbecher), found in the ruins of a nearby castle, which was destroyed in 1418 and never rebuilt. This beaker fits nicely in the time-table of Harold Henkes in 'Glass without Gloss' (1994), showing how these beakers did develop into 17th-18th century Roemers. The collection of 17th and 18th century glasses is special as it contains many English or Dutch glasses worked on by local engravers. Only one of them was a professional, the others were mostly well-to-do burghers who had the time and money to indulge in 'the arts'. Notable are the many silver and gold smiths among them. Especially the technique of stipple engraving, said to be 'invented' by Frans Greenwood (Rotterdam 1680 - Dordrecht 1721/1722), was much favored. **Hendrik Scholting** (1700-1780) was a smith and practiced calligraphy on stemware and windowpanes. Characteristic his work is the use of both Gothic and Latin characters. Of his work are twelve signed (or attributed) and dated glasses known. **Aert Schouman** (1710-1792), was the only professional engraver among them. He also painted, etched and dealt in art. **Gillis Henricus Hoolaart** (1731-1816) was a notary clerk. The museum has only one -dated- glass of the twelve left by him. Of silversmith, jeweller and mint master **Frederik Willem Dietze** (1736-1794) only one signed and dated (1789) glass is known, a reference to the reinstating of Stadholder Willen V by Prussian troops. **Jacobus van der Blijk** (1736-1814) also was a silversmith by profession. His production as an engraver on glass must have been quite large, as 21 of his signed glasses have been preserved. The 3rd silversmith/engraver was **Andries Milort** (1776-1832). Unfortunately there is no work by his hand in the collection. The engraver **Meyden Visser** (1751-1784) was a bit of a dark horse as he fled to the Dutch East-India colonies with the law close on his heels. Only one glass is known by him, engraved with: "Vivat de Houtnegotie" (Long live the wood trade!) and the coat of arms of Dordrecht on the reverse side. Trading in wood was very important in Dordrecht during those days as enormous rafts of tree trunks were floated down the river Rhine and dismantled there waiting to be auctioned for building of houses ships, etc

EN DIE VROUW DIE KIEST EEN KIND.....

Johan Soetens

Het kind staat voor het raam en kijkt naar buiten, starend in de toekomst waarvan de Libanees/Amerikaanse dichter Kahlil Gibran gezegd heeft dat dat het huis van morgen is, dat je niet kunt bezoeken, zelfs niet in je dromen. Maar het kind kijkt dòòr het venster en niet er nààr. We laten het kind daarom even aan de toekomst over en gaan kijken hoe dat venster daar in het verleden gekomen is...

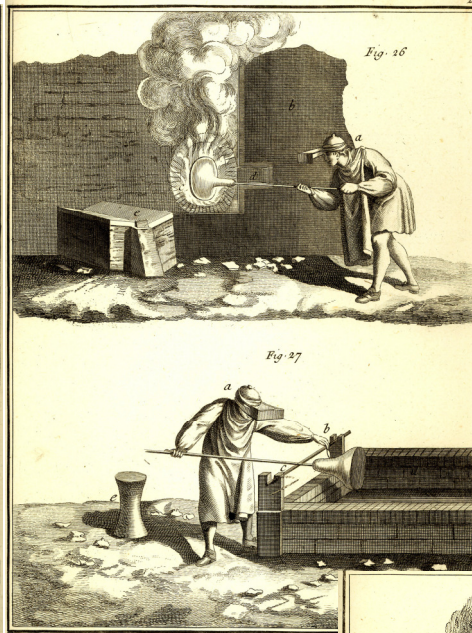
Romeins vlakglas, Gallisch-Romeins Museum, Tongeren.

Lange tijd moet het 's winters in de huizen een koude boel geweest zijn met weinig anders om de gaten tegen de wind te dichten dan een bos stroo, een in olie gedrenkte doek, een houten luik misschien. Dunne platen van albast hielden in een paleis misschien wel de wind tegen, maar ook het licht. Opgravingen in Pompei en Herculaneum tonen al het gebruik van vensterglas aan. Met de Romeinse legers trokken ook *vetrearii* mee die in belangrijke vestigingen zoals Keulen en Tongeren hun werkplaats hadden en volgens de gegoten glas methode vensterruiten maakten.

In de 10^e eeuw doet vensterglas schuchter haar intrede in de Europese architectuur maar pas rond 1300 maakte een

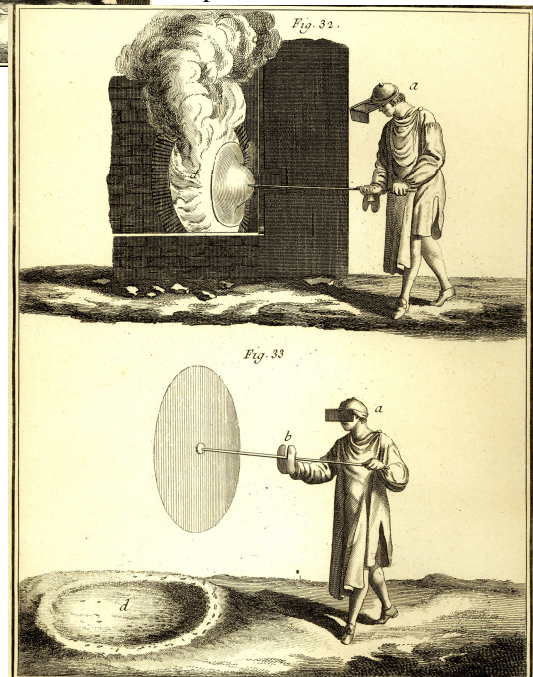
uitvinding van Philippe de Caqueray het mogelijk om met behulp van de blaaspijp vensterglas te maken door een gevormde kloos snel rond te draaien zodat een schijf ontstaat met een onregelmatige dikte en een doorsnede van ca. 60-150 cm. Aan hem wordt de oudste vensterglasfabriek toegeschreven, die te Bezu-la-Forêt, nabij Lyon.

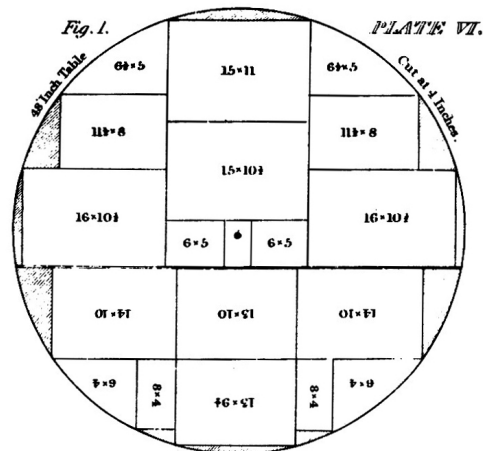
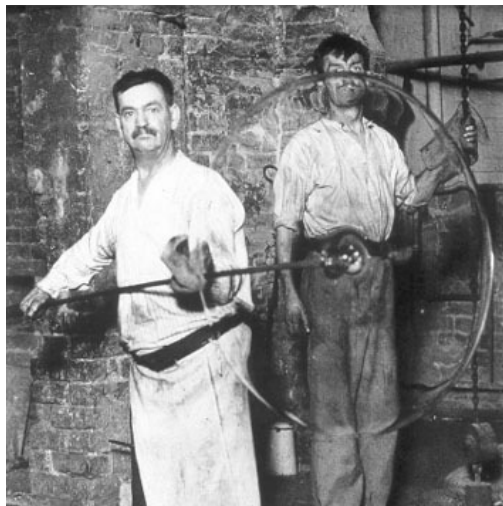
De nieuwe techniek maakte de constructie van gebrandschilderde ramen van de kathedralen mogelijk en kreeg op haar beurt daar een impuls door.

De glasdelen aan de buitenkant van de schijf waren het dunste en het duurste maar alle delen waren aan de zijde die naar de blaaspijp was gericht dikker dan aan de andere kant. Natuurlijk zette de glazenier de glasdelen met de dikke kant omlaag gericht in de loodrand hetgeen tot het onzinverhaal voerde als zou het oude glas vanwege het amorfe karakter, langzaam uitzakken.

De schijftechniek, of 'Franse methode' (in Frankrijk aangeduid als 'Vere en Plateau' en in Amerika als 'Crown Glass') is tot het midden van de 18e eeuw toegepast en werd uitvoerig afgebeeld in de *'Encyclopédie'* van Diderot en d'Alembert uit 1752. In de Art Deco periode is zij opnieuw in gebruik geweest in Amerika vanwege de speciale effecten door de onregelmatige glasverdeling. Louis Comfort Tiffany's ramen in het Metropolitan Museum of Art in New York zijn uit schijfenglas opgebouwd. Wij danken aan die periode enkele van de schaarse foto's die van dit proces gemaakt zijn.

Rechts: Voorbeeld van de markering van een glasschijf. Ieder deel kreeg zijn bijzondere bestemming en het centrale deel kon, in lood gevat, dienen om een venster samen te stellen. Sommige 'rustieke' voordeur-ruitjes bij moderne woningen zijn daar nog een verre echo van.

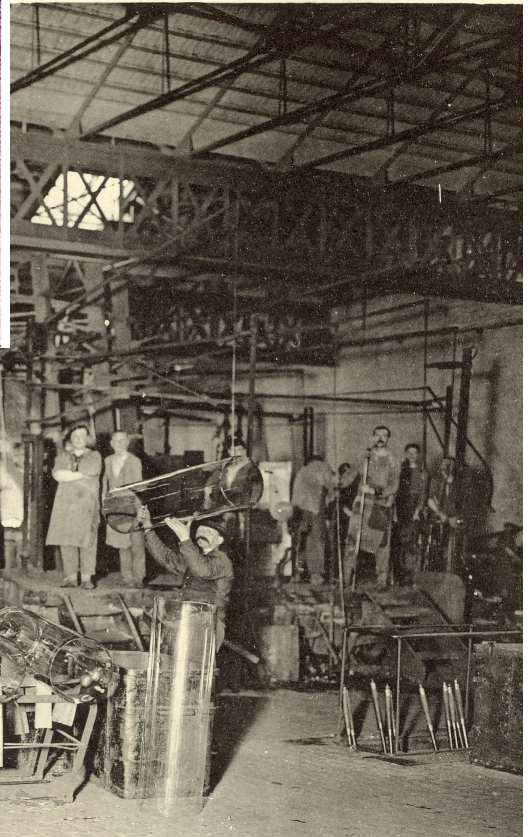
Het schijven- of crown glas was ideaal voor artistieke doeleinden en afdichting van kleine openingen maar kon niet beantwoorden aan de vraag naar vensterglas, nodig bij de huizenbouw. Daartoe kon alleen het cylinderglas dienen, gemaakt volgens de z.g. 'Duitse methode' genoemd naar de 12 eeuwse Duitse monnik Theophilus.

Het einde van het Napoleontische keizerrijk betekende het begin van een industriële, technische en artistieke opleving. De ontwikkeling van de brouwerijen en het toenemend gebruik van mineraalwater maar vooral de bouwactiviteiten en het gebruik van vensterglas deed de vraag naar glas enorm toenemen. De uitvinding van de Franse chemicus Leblanc

maakte productie van kunstmatige soda mogelijk waardoor helderder glas kon worden gemaakt. (Zie 'In Glas Verpakt' pag. 377 resp. 437). Glasfabrieken waren eenvoudig op te richten in de streken waar kolen werden gedolven. De laatste op hout gestookte ovens waren begin 19^e eeuw al opgedoekt. De brandstof was goedkoop, de ovens eenvoudig te construeren, de arbeiders werkten voor een hongerloon en hun gereedschappen waren simpel, dus waarom zou je geld steken in mechanisatie. De glasindustrie is een der laatsten geweest die het werk van glasblazers door machines liet overnemen. In 1834 stonden 37 glasovens in Charleroi en in 1880 waren dat er al 210. Gedurende de gehele 19e eeuw werden alle vensterruiten gevormd uit mondgeblazen cylinders. Waar het maximaal hanteerbare gewicht bij flessenfabricage ongeveer op 10 kilo bleef steken, was de kloos voor de vensterglasblazer al gauw het dubbele in gewicht door de steeds toenemende vraag naar grotere glasplaten. Nadat dat gewicht door meermalen keien was bereikt, moest daarvan door de glasblazer een bol geblazen worden, die daarna langs een met water bevochtigde houten helling tot een cylinder werd uitgewerkt.

Links: Herman Heijenbrock (1871-1948); Het blazen van een cylinder in de glasfabriek Maassluis (1930). Rechts: Het blazen van cylinders in een Belgische glasfabriek, ca. 1925.

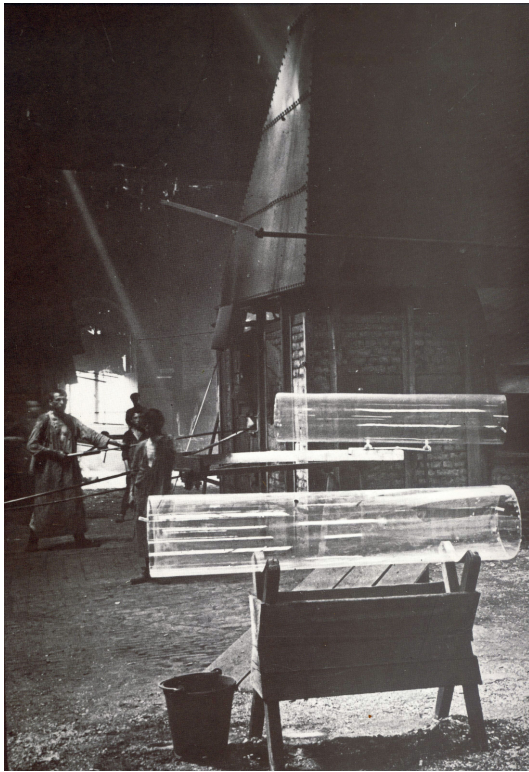
Productie van vensterglas in de glasfabriek Paul Wagret & Cie, Escaulpont (Fr.) ca. 1920.

Inzet: Portugese postzegel uit 1998 met voorstelling van vensterglasproductie ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de glasindustrie in Marinha Grande.

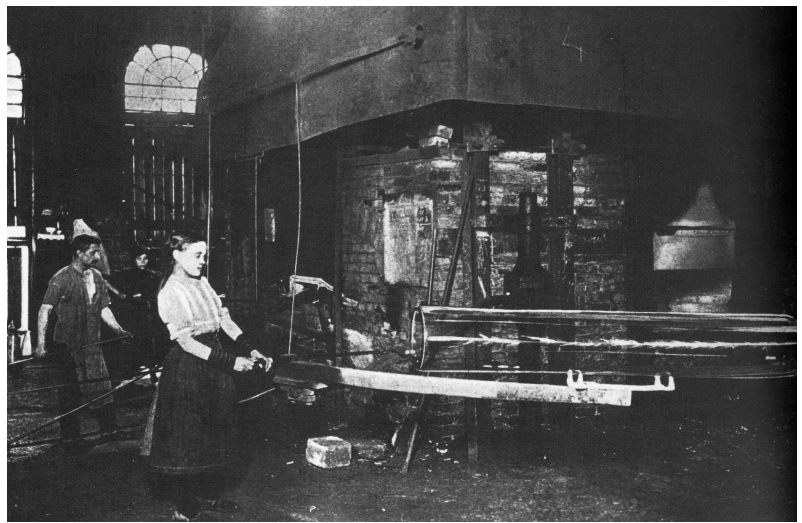

Het uiteinde werd opengestoken en door snel draaien kreeg de cylinder zijn vorm. Hoe langer de cylinder moest worden, hoe vaker het onderste deel opnieuw in de oven moest worden gestoken om opgewarmd te worden. In 1830 werden cylinders van 60 – 75 cm. lengte gemaakt maar dat verdubbelde zich in tien jaar tijd tot 1 ½ meter. Het hanteren daarvan was vooral zwaar voor de polsen van de glasblazer, ook al hielp een jongen met een haak het uiteinde op te houden. Alles was zwaar en wat outillage betreft tegelijkertijd simpel bij de vensterglasfabrikage. Er waren immers geen dure flessenvormen nodig. De blaaspijpen waren minstens een halve meter langer dan bij gobleterie en flessenproductie zoals op bovenstaande foto te zien is.

Boven: beelden van het werk aan de strekoven in een Belgische vensterglasfabriek, begin 1900.

Nadat de cylinders geblazen waren werden ze op dragers gelegd en na afkoeling door meisjes en vrouwen naar de strekoven gebracht waar ze, nadat ze met een heet ijzer overlangs waren bewerkt, door eigen gewicht tot een vlakke plaat uitzakten.

Links: Herman Heijenbrock (1871-1948); cylinderdraagster in de glasfabriek Maassluis, ca. 1930.

Rechts: 'Souvenir d'excursion'. Cylinerdraagster (porteuse de canon de verre á vitres) in de glasfabriek te Aniche, (Fr.) op een postkaart uit 1905. (Collectie André Orsini)

Van de 19e eeuwse bedrijvigheid rond de fabricage van vensterglas kunnen we ons tegenwoordig geen voorstelling meer maken. In 1851 vond in het Londense Hyde Park de eerste Wereldtentoonstelling plaats, officieel 'the Great Exhibition of the Works of All Nations' geheten maar in Engeland aangeduid als 'the Crystal Palace Exhibition'.

Er namen 15.000 exposanten uit negentig landen aan deel en er kwamen zes miljoen bezoekers op af. De centrale expositieruimte, het Crystal Palace, een gigantische glas- en staalconstructie naar ontwerp van de tuinbouwkundige Joseph Paxton, was 563 meter lang en 263 meter breed en daarmee vier keer zo groot als de Sint Pieter in Rome.

Nog nooit in de geschiedenis was zoiets vertoond. Deze revolutionaire constructie betekende een ommekeer in het gebruik van vensterglas in de architectuur. Tot nu toe toegepast voor de woningen en rijtuigen van welgestelden werd het spoedig een algemeen onderdeel bij de bouw.

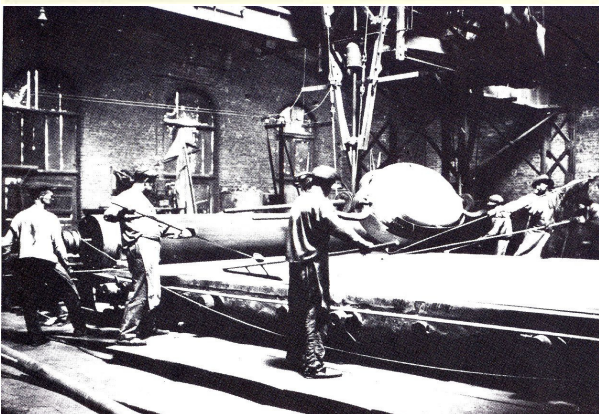
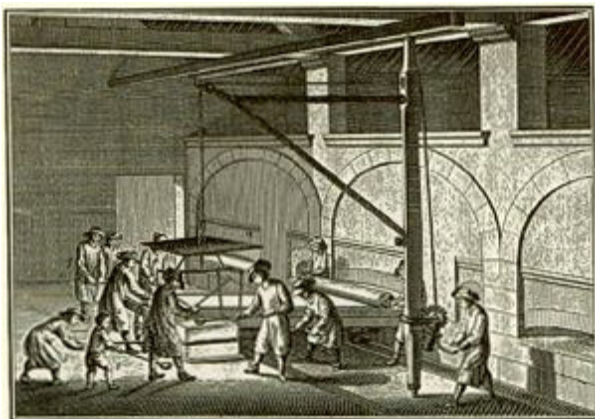
In totaal waren voor het Crystal Palace 300.000 glaspanelen van ca. 1.20 x 2.40 m. nodig. De constructie werd na afloop van de tentoonstelling afgebroken en opnieuw opgebouwd in Sydenham Hill waar het in 1936 door brand verwoest werd.

John Paxton's winnende inzending was aan de late kant. Het gebouw moest binnen 6 maanden gerealiseerd zijn.

Waar haalde hij zo gauw 300.000 glasplaten vandaan die ook nog eens 30-40 cm. langer waren dan bij de cylinderfabricage mogelijk was? Volgens het Corning Museum of Glass, waar ze het toch zouden moeten weten, werden ze in één fabriek volgens de cylindermethode geblazen maar dat kan niet waar zijn. Een simplele rekensom leert dat zelfs bij dag en nacht zeven dagen per week doorwerken er 70 glasplaten per minuut moesten worden geproduceerd. Als we aannemen dat het maken van een 30 kilo zware cylinder minstens 15 minuten duurde zouden er dus tweeduizend glasblazers en twaalfduizend helpers in twee ploegen van 12 uur nodig zijn geweest zonder rekening te houden met rustdagen.

Nee, die glasplaten werden gegoten en gerold volgens een methode die midden 17^e eeuw uitgevonden zou zijn door de Altarist Bernardo Perotto (zie ook DOF 128 pag. 25 en no. 123 pag. 32). In 1688 maakten de Fransen voor het eerst spiegelglas volgens deze methode in een fabriek in Parijs, in 1692 overgeplaatst naar het dorpje Saint Gobain. Lucas de Nahou, de grondlegger van het latere glasconcern van die naam, werkte het principe uit tot een bruikbaar

systeem. De ruwe platen 'brutglas' konden het niet halen bij de helderheid van cylinderglas maar dat maakte voor de constructie van een gebouw als het Crystal Palace niets uit. De glasplaten werden geleverd door fabrieken in Birmingham en in het nabijgelegen Smethwick. Daar stond de glasfabriek van John Hartley, die in 1848 deze gietglasmethode had geperfectioneerd. In grote ijzeren lepels werd het glas uit de oven geschept en op stalen tafels gegoten, waarna het werd uitgerold. De plaat werd daarna doorgeschoven in een koeltunnel. De methode is lang in gebruik gebleven, zowel voor het maken van spiegelglas als voor meer praktische toepassingen als kathedraalglas en met draad gewapend glas. Op initiatief van brokkenpiloot en directeur Pieter Marinus Cochijs installeerden Franse ingenieurs in 1921 ook in Leerdam dergelijke apparatuur maar die fabriek, ondergebracht in de oude gebouwen van de glasfabriek 'De Hoop' heeft nooit een meter glas geproduceerd en leverde 'Leerdam' een verlies op van meer dan vierhonderduizend gulden. Het bedrijf kwam die aderlating nooit meer te boven.

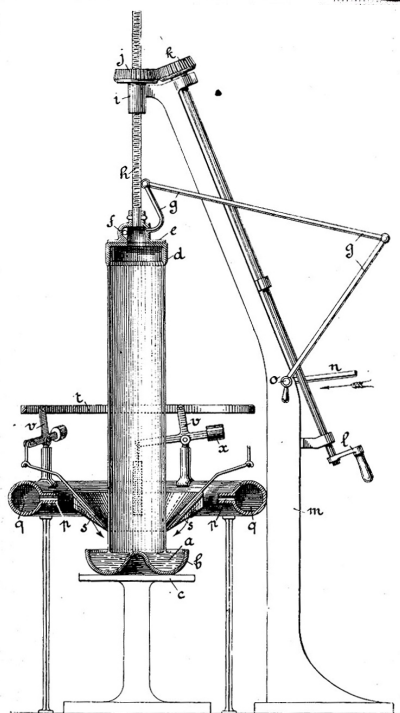
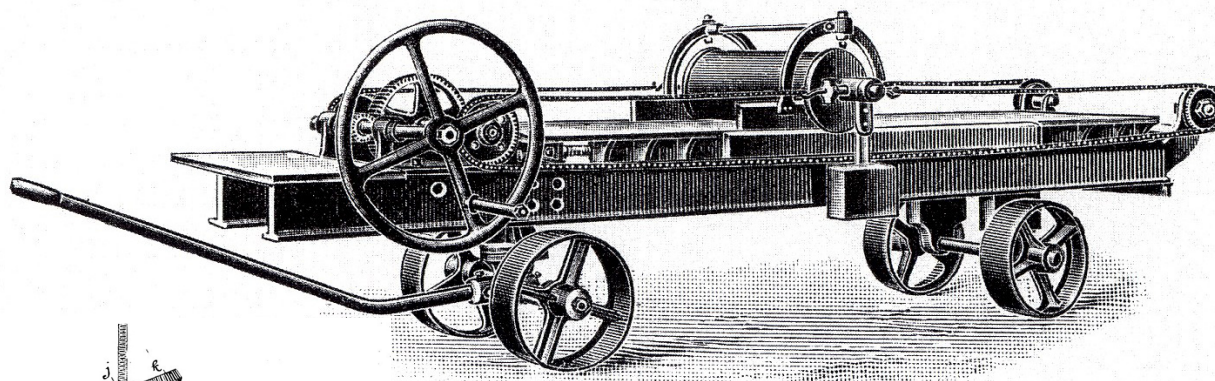
Links boven: Glasgietmethode volgens Lucas de Nahou.

Uit de 'Encyclopédie' van Diderot en d'Alembert (1752).

Links: Glasgieten in een Belgische fabriek, ca. 1930.

Onder: Tafel met wals voor het maken van platen

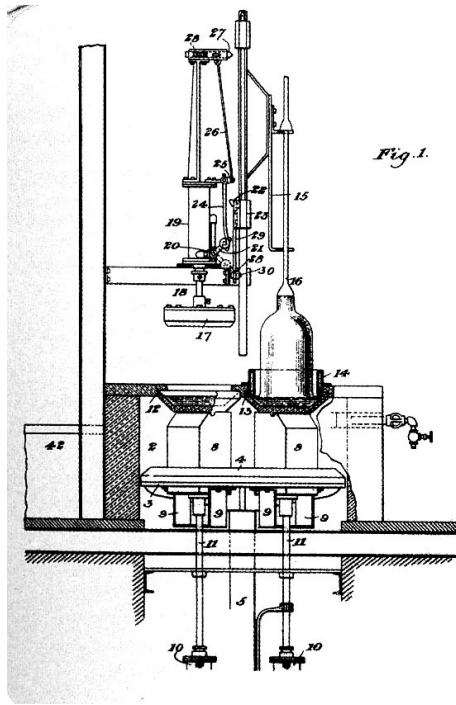
ornamentglas. Uit: Johan Soetens; Glas op Celluloid, 2006.

Het Crystal Palace mag dan niet met cylinderglas gebouwd zijn, andere toepassingen waren er genoeg want de kwaliteit van dat vensterglas was niet te evenaren. Iedere glasblazer was gespecialiseerd in het maken van een bepaalde dikte, was als jongen van 12 of 13 begonnen, was met achttien jaar leerling en acht jaar later volleerd glasblazer. Geen wonder dat zij een soort van arbeiders aristocratie vormden, dat er toe bijdroeg dat mechanisatie in de vensterglas sector lang werd tegengehouden. Een der eerste, en inmiddels bijna vergeten uitvindingen daartoe was die van de Duitse ingenieur Martin André Oppermann. Hij maakte gebruik van de adhesie van glas door een vuurvaste ring in een glasbad te dopen en die met een schroefhandel langzaam omhoog te brengen, onder toevoering van koellucht in het bovengedeelte. Het is mij niet bekend of zijn uitvinding op enige schaal is toegepast maar het idee zette de deur open naar de volledige mechanisatie in de 20^e eeuw.

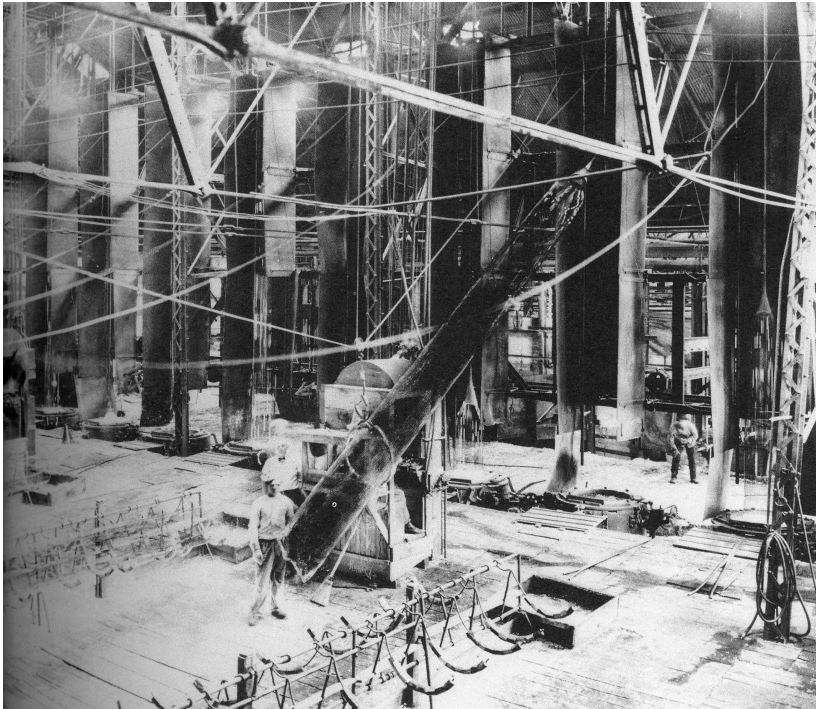
Machine om glascylinders te trekken. Systeem Oppermann.

Uit: Nouveau manuel complet du Verrier et du Fabricant de Glaces et Cristaux, Paris, 1900.

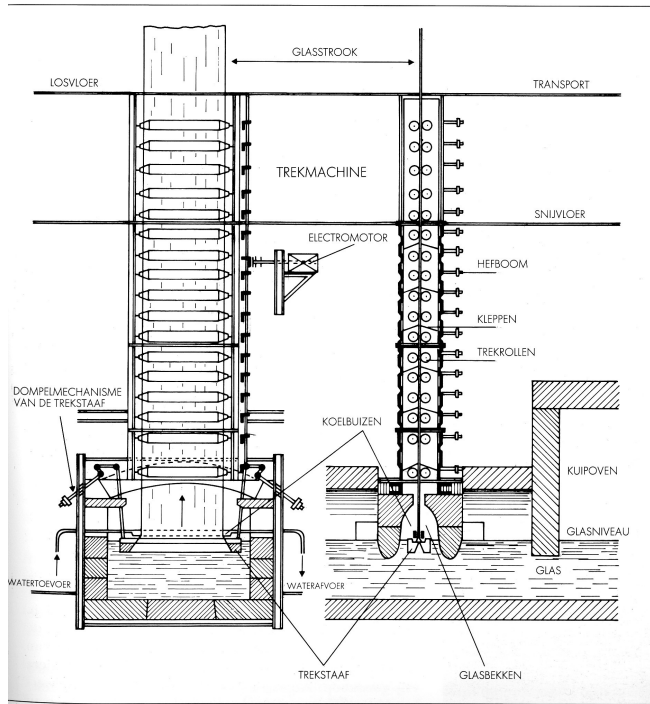
Het Lubbers patent uit 1904 (British Patent 758.988).

Rechts: Amerikaanse cylinderglasfabriek volgens het Lubbers systeem, ca. 1910. John Lubbers, de uitvinder, is er niet rijk van geworden. Hij stierf in armoede.

De grote doorbraak voor de mechanische productie kwam nu eens niet uit Amerika maar uit België waar Emile Gobbe, een ingenieur uit Jumet, in 1901 en 1902 twee patenten op het mechanisch trekken van glas op zijn naam schreef. Het systeem werd vervolmaakt door de glasfabrikant Emile Fourcault die een een vuurvaste staaf ontwierp met in het midden een gleuf waardoor, indien deze in het glasbad werd gedompeld, de opwaartse druk zorgde voor het ontstaan van een eindeloos glaslint dat tussen asbestrollers omhoog werd getrokken. Het duurde tot 1914

voordat het systeem industrieel toepasbaar was maar toen ging het ook razendsnel. Binnen tien jaar kon het Fourcault glas in kwaliteit concurreren met het cylinderglas en door heel Europa maar ook in Amerika en Japan werden installaties gebouwd. Ook de fabriek in Maassluis kreeg er een. In Mol, vlak over de Nederlandse grens, werd tussen 1923 en 1924 de grootste glasfabriek van Europa gebouwd met een productie van 6 miljoen vierkante meters getrokken glas. De benodigde investeringen voerde tot een kaalslag binnen de kring van fabrikanten want familiebedrijfjes met slechts één oven sloten al snel hun deuren. Glasblazers die zich altijd hadden laten voorstaan op de niet te evenaren kwaliteit van het geblazen cylinderglas, moesten als 'machinemensen' aan het werk. Duizenden andere verloren echter hun baan.

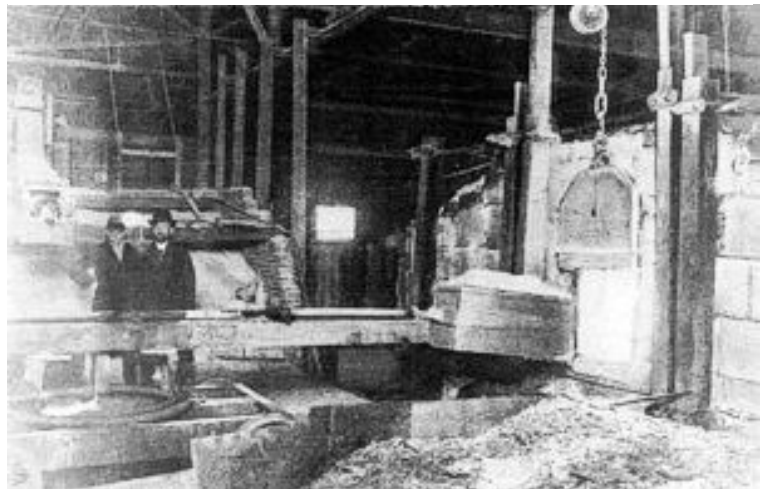
Boven: Postzegel uit 1955.

Links: schematische voorstelling van het Fourcault proces. Andere, voornamelijk Amerikaanse systemen, zoals dat van Libbey Owens en het Pittsburgh procédé, werkten min of meer volgens hetzelfde principe maar het glas vertoonde minder onregelmatigheden, een uiterst belangrijk feit voor de opkomende autoindustrie.

Links: Oudste foto (vooraanzicht) van een Fourcault installatie, speciaal gemaakt voor de uitgave van Robert Dralle's boek 'Die Glasfabrikation' München-Berlijn, 1911.

Onder: De volcontinue productie van een grote hoeveelheid glas zorgde voor verandering in ovenbouw en een mechanisch systeem voor het inbrengen van grondstof. Een opname van 'het zetten van de lading' uit de Eerste Nederlandse Vensterglasfabriek, Maassluis.

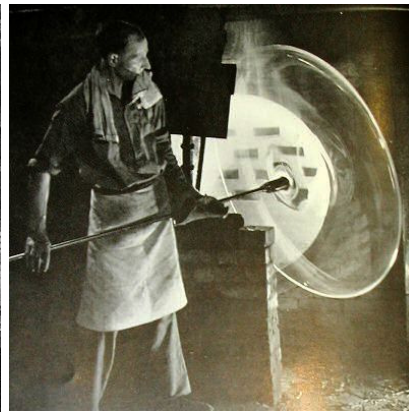
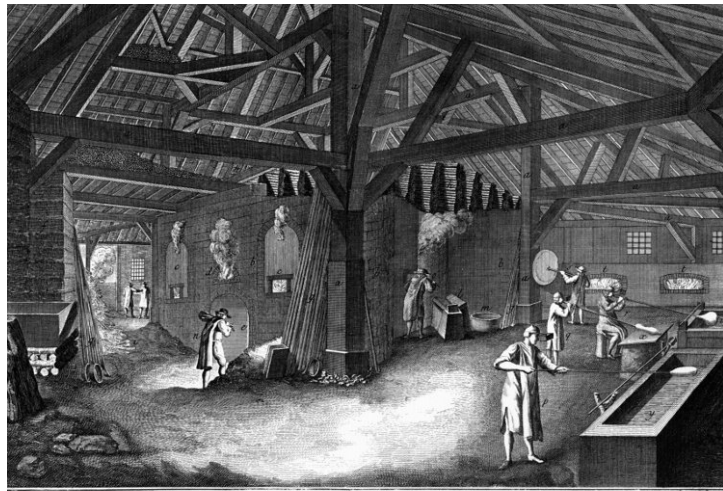

Voor iemand die het handwerkbedrijf of zelfs een mechanische flessenfabriek gewend is, is er in een vlakglasfabriek bar weinig te zien. Geen romantiek van vallende druppels of banen gloeiend glas. Dat geldt vooral voor de moderne floatglasfabrieken waarbij het glas direct uit de oven op een bad van vloeibaar tin wordt gegoten, waarop het door het geringere soortelijk gewicht als het ware blijft drijven. Deze Engelse uitvinding van Alistair Pilkington uit 1959 maakte met één klap een eind aan alle glastreksystemen en deze fabrieken werden dan ook in hoog tempo gesloten. Het floatsysteem produceert een schitterende 'spiegelglas' kwaliteit waardoor vroegere nabewerkingen zoals walsen, slijpen en polijsten achterwege kunnen blijven. De totale productielijn, zoals die ook in de fabriek te Tiel staat, meet van oven tot einde koeltunnel 500 meter: de koeltunnel beslaat daarvan de helft. Te zien is er dus niet veel. Maar misschien moeten we net als het kind in de aanvang van dit artikel er maar gewoon dóór blijven kijken en niet te veel er náár. Hoewel... die schitterende gevelconstructies met speciaal glas tegenwoordig.. Daarover misschien een andere keer.

SUMMARY

It took a long time before people were able to shut their windows against the cold with something other than a slab of wood, an oiled cloth or a simple bundle of straw. Excavations in Pompeii and Herculaneum brought to light that the Romans used window glass, made by the cast-glass method. Roman *vetrearii* settled in important Roman settlements, such as Cologne in Germany, Tongeren in Belgium and Durigutum (now Godmanchester, just North of Cambridge) in England. The Museum of Archeology and Anthropology in Cambridge has a large collection of Roman window fragments from the Roman bath-house in Godmanchester.

However, it was not before the 10th century that window glass was used on a wider scale in Europe. Around 1300 the Frenchman Philippe de Caqueray invented the art of making a glass disk with a diameter of about 1.5 meters on a blowing pipe. In Bezu-la Forêt, near Lyon, he installed the first window glass factory. This technique was called 'Verre en Plateau' in France or 'Crown Glass' in England and America. The centre of the disk, called 'Rondel' or 'Bull's Eye', was widely used in the town houses and abodes of the upper classes. They were held together by grooved channels of cast lead. Production was gradually discontinued towards the middle of the 18th century but was temporarily brought to life again during the Art Deco period. Thanks to that, we have some rare photographs of the process, apart from the images from Diderot and d'Alembert's '*Encyclopédie*' from 1752.

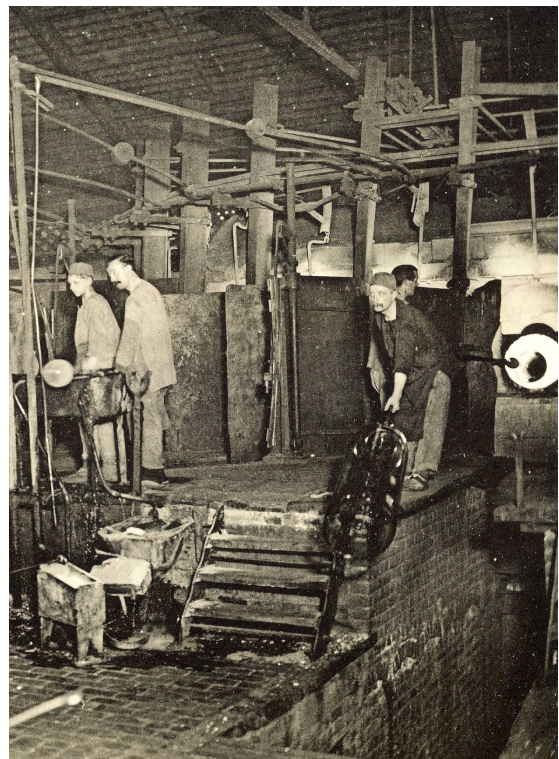
Above: Picture from Diderot and d'Alembert's '*Encyclopédie*' (1752) showing the interior of a glass factory with various activities, among which 'Verre en Plateau'. Right: Production of glass cylinders, glass factory

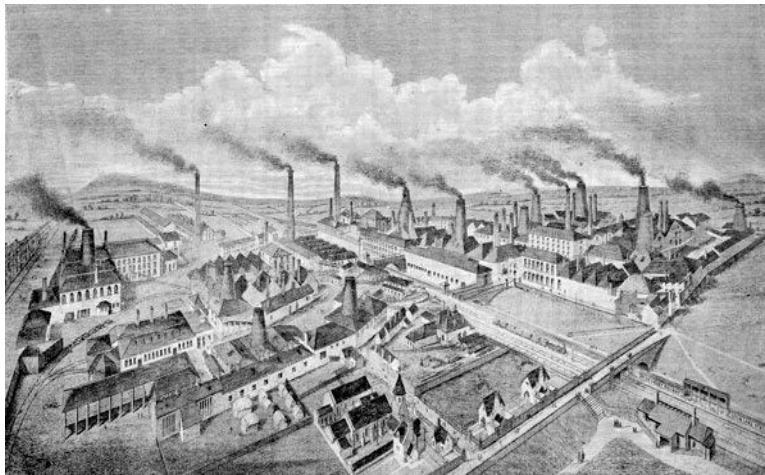
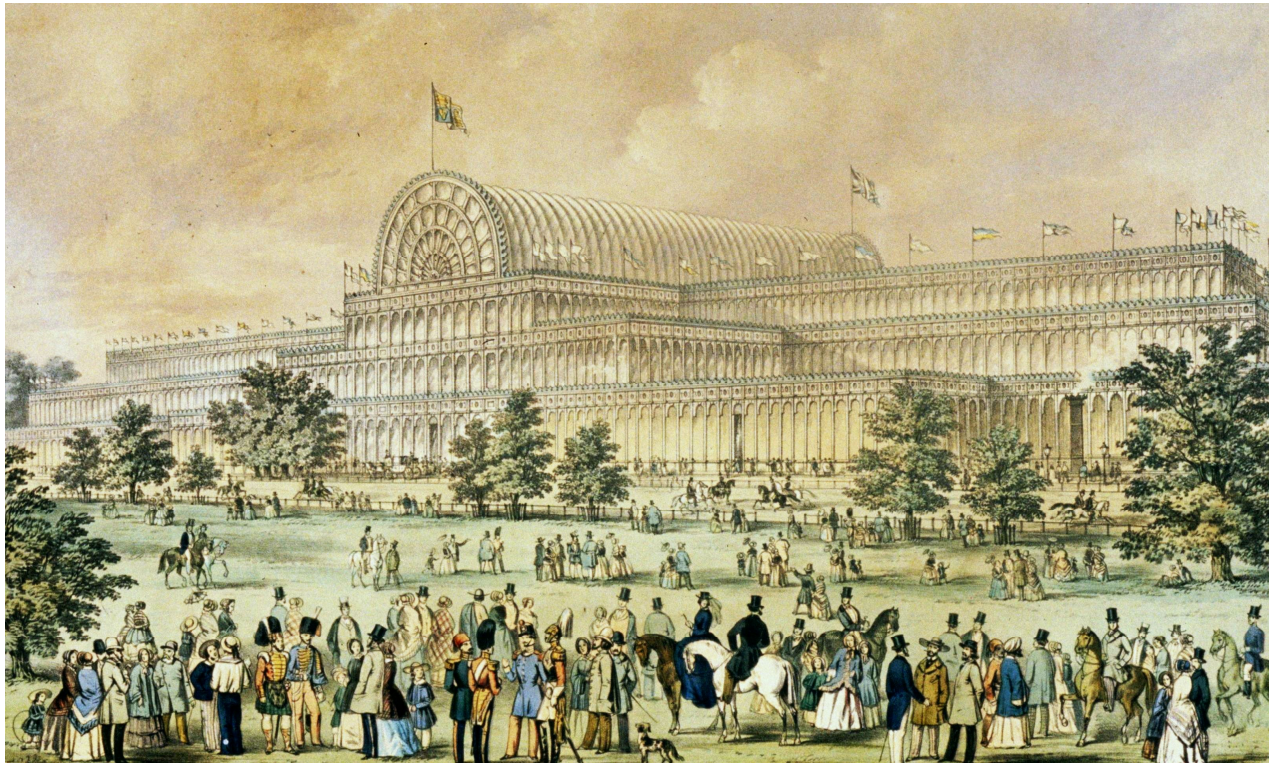
Paul Wagret & Cie, Escaulpont (Fr.) ca. 1920.

Crown glass provided only small sections of window glass and could not cope with the growing demand for window panes. However, larger windows could be made by the cylinder method, an invention of the 12th century German monk Theophilus. A 10 – 20 kilograms glass post was blown into a bulb and with the help of a wooden slope transferred into a cylinder. Every glass blower was a specialist in making window glass of a certain thickness.

Starting at the age of 12 or 13, one became an apprentice at 18 and a proficient glass blower at 26 years of age. The work was extremely heavy. The blowing pipes were about half a meter longer than those used in bottle factories. Lifting the 1 ½ meters long cylinders was especially strenuous on the wrists. However, during the whole 19th century all window panes were made mouth-blown by the cylinder technique.

A break-through in the use of window glass in architecture was the 1851 'Great Exhibition of the Works of all Nations' in London. The central exposition hall was the 'Crystal Palace', a design by the horticulturist Joseph Paxton. It was a gigantic structure of steel and 300.000 panes of glass, representing a third of England's annual glass production. The humble light-admitting glass pane had been transformed into architectural material that captured the world's imagination!

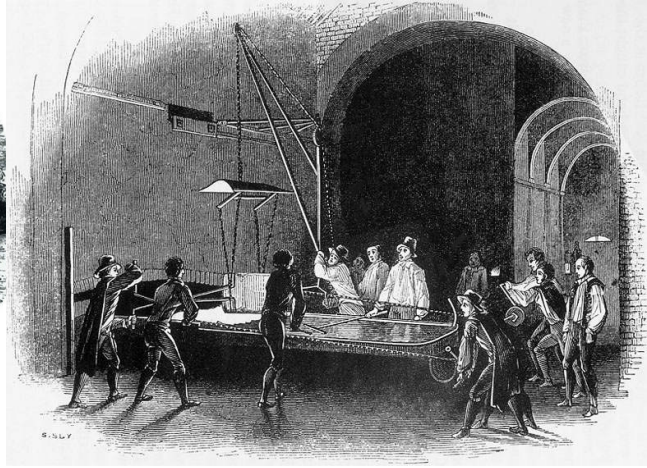

The enormous quantity of 300.000 1.20 X 2.40 meters glass slabs had to be produced within six months in glass factories in Birmingham and nearby Smethwick, using a cast-glass technique that had been invented in the 17th century by the Altarist Bernardo Perotto, later known as Bernard Perrot, living and working in Orléans, France.. In 1688, in Paris, the first French mirror production took place using this method, in later years to be transferred to the village of Saint Gobain.

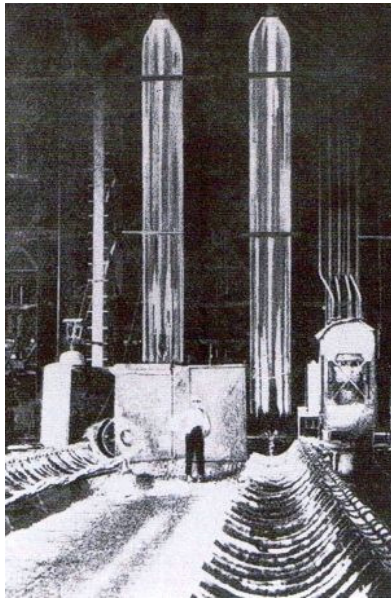
*Above: The Crystal Palace, London, 1851.
Left: The glass factories at Smethwick, 1857.
Below: From the 'Leeds Intelligencer'
October 19th, 1795.*

In 1773 the British Cast Plate Glass Company was being established in Ravenhead, near Liverpool with the help of French glass makers 'who had been enticed from France at the hazard of their lives' in order to pass on the secret of French glassmaking. In October 1834, an article in 'The Leeds Intelligencer' described the production process, centred around a room that was claimed to be the largest under one roof that had ever been built in England, bigger than Westminster Hall. Melting furnaces were arranged down the middle of the room with cooling ovens, measuring 16 feet wide and 49 feet deep, along the sides. A giant iron casting table, measuring 16 feet long, 9 feet wide and 6 inches thick was placed in the centre and was level with the floors of the cooling ovens. No doubt, the factories that produced the glass panels for the Crystal Palace were equipped in a similar way. However, for more than a century the quality and clearness of the mouth-blown cylinder glass remained unrivalled.

PLATE GLASS COMPANY.
THE Public are informed, That they may be supplied with **PLATE GLASS** in any Quantity, and of any Size, from One Foot to Eleven Feet long, either in the rough or polished State, by applying to Mr. Foster, Ravenhead, Prescot, Lancashire, where their Plate Glass Manufactory is established, or to Mr. Alex. Black, at their Warehouse, Albion Place, London, where a very large Assortment of rough and polished Glasses are kept for Sale. An ample Allowance is made to the Trade.
A printed Tariff of the Company's Prices is sold at the following Booksellers: Thomas Cadell, Stockdale, Robinson, and Sewell, London; Clarke and Co. Manchester; Crane, Liverpool; Norton, Bristol; Todd and Co. York; Creech, or Hill, Edinburgh.

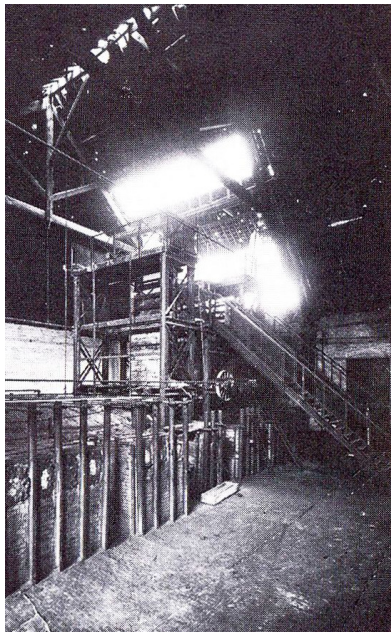
Above left: The British Plate Glass Company in 1834, belching fire and smoke while (right) producing cast plate glass. Below: Production of glass cylinders. Lubbers system, American Window Glass Company, 1910.

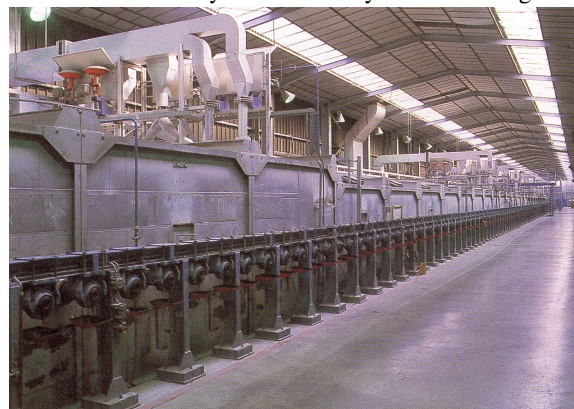
In 1880, in Belgium, in the region of Charleroi alone there were 210 glass furnaces that employed thousands of male and female workers. Labour was cheap, the equipment simple and no expensive bottle moulds were necessary, so the urge to mechanize the system was not very great. Towards the end of the 19th century, the German Martin André Oppermann invented a machine to pull a glass cylinder directly from a glass bath with the help of a refractory ring, using the adhesive property of the glass. In 1902, the American John Lubbers constructed a machine, able to pull cylinders that were up to 10 meters long with a diameter of 60 – 80 cm. In 1919, 50% of all American window glass was produced by The 'American Window Glass Company', (established in 1903) using this method,. The system was spectacular, but expensive and was discontinued after the Second World War.

The break-through for mechanical production of window glass came from two Belgian engineers; Emile Gobbe and Emile Fourcault who invented a machine that could draw a glass sheet five stories straight up from a vat of molten glass. It was the first machine to form flat glass directly. Glass was drawn through a slit in a ceramic float, and then caught by rollers. However, it lasted till the 1920's before the quality was compatible with mouth-blown cylinder glass but from that moment the Fourcault system was installed worldwide. Between 1923 and 1924 the largest glass factory in Europe was built in Belgium, in the city of Mol, with a yearly production of six million square meters of window glass. However, slight irregularities in thickness and damage by the asbestos rollers often caused a distorted view when looking through a window. In 1915, efforts to improve this were made by the American company Libbey Owens. Instead of pulling the glass sheet high up, it was immediately bent in a right angle and led into a cooling lehr. In 1921, the Pittsburgh Glass Company introduced a similar system but still the glass sheets had to go through an expensive and time consuming process to make it suitable for car windows. In 1952, Alastair Pilkington, an engineer at Britain's Pilkinton Brothers, was struck by the idea of forming a perfectly flat sheet by floating molten glass on a pool of liquid tin. That way, the glass would be smoothed by gravity and surface tension and would not need a lot of grinding and polishing to make it suitable for the booming car industry. The revolutionary Pilkinton float process was introduced in 1959 and is used today to make nearly all of the flat glass in the world.

For those, familiar with the production of table ware and bottles, with its magical exposure of red-hot glass, there is disappointingly little to see in a modern flat glass factory. The production line is covered from beginning to end and is 500 meters long. Half of that is occupied by the cooling-lehr.

Fourcault installation, Belgium, 1920.

AMERICAN LOG CABIN BOTTLES

By courtesy of John Pastor, American Glass Gallery.

Left: 'Log Cabin Extract' liniment- cordial, Rochester N.Y., 1887-1895. (American Glass Gallery).

Below: Birth-place of Abraham Lincoln (or what was left of it after the chimney had been removed).

Log cabins were used widely in Europe, especially in Germany, Switzerland, and the Scandinavian countries. Swedish settlers built log cabins when they came to Delaware in 1638. Other colonists followed their example. When great numbers of settlers began to move westward after the Revolution, they found thick forests in Tennessee, Kentucky, and the Northwest Territory, and the log cabin became the typical home of the backwoodsman.

The typical log cabin was a small, one-room hut with one door and perhaps one or more small windows. The spaces between the logs were packed with mud to keep out the wind and cold. Because there were no nails the logs were fastened with notched ends, or with wooden pegs. The roof was made of overlapping rows of short boards. The floor was hard-packed clay. The window openings were covered with oiled paper to let in a little light.

The room was heated by an open fireplace that also served as the cook stove. Probably the world's most famous log cabin is the one in which Abraham Lincoln was born. Many other Americans who rose to

greatness spent their early years in log cabins, among them seven future Presidents of the United States. The log cabin has always remained a symbol of a simple life style and it is no wonder that it became commercialized by producers of patent cures, bitters and, most famous of all: by the Philadelphian distiller Edmund G. Booz. The **Old Cabin** bottle was originally designed by the Whitney Glass Works Co. in Glassboro, N.J., in 1860. The first bottles were marked with an age date of 1840, so it was understood that the whiskey in the bottles had been aged 20 years. Vintage Old Cabin bottles are one of the most famous American bottles available today and one of the most reproduced. The original productions came in dark amber and green bottles and there were six molds, but reproductions are available in 31 different styles. Both the true vintage bottles and the replicas are sought after by vintage bottle collectors and are worth a substantial amount of money today.

Old Homestead Wild Cherry Bitters – Patent. 1865-1875. Square cabin form. (American Glass Gallery)

The word we use today to describe alcohol, booze, is synonymous with E.G. Booz and his whiskey bourbon production

Whoever it was at the Whitney Glass Works that designed the first E.G.Booz bottle, back in 1860, did not make it easy on his fellow glassblowers. The straight roof with its sharp corners made it a very difficult bottle to blow, needing a lot of longue capacity of the blower. Even than, the bottles proved to be rather fragile, with not enough glass in the roof corners. To solve this problem, iron plugs were added, which resulted in a bevelled roof variety.

Glassboro has a rich history built on the manufacturing of glass. Established in 1779 by Solomon Stanger, the town was first known as "Glass Works in the Woods." Over the years, the glass factory changed ownership many times. In 1919 automatic bottle making machines were installed but 10 years later production was discontinued.

During the 1840's, the factory was under the ownership of the Whitney Brothers, They ran the glassworks when it was owned by Heston and Carpenter, then later took it over, renaming it the Whitney Brothers Glassworks. During its peak in the 1870's the glassworks was one of the largest and most prosperous glass factory operations in New Jersey.

Above: two mouth-blown 19th century 'Old Cabin' bottles, Whitney Glass Works. Below: The Whitney Glass Works in 1860.

Above: Two simple 'Cabin-shaped' inkwells. Whitney Glass Works, 1890.

Left: Beautiful 19th century bottle chest with 12 gold-decorated whiskey and liqueur bottles, closed with internal screw, Whitney patent 31.046 January 1st 1864.

Right: Booz bottle, made by the Armstrong Cork Company, (Glass and Closure Division) on a 5-section single gob IS machine in 1965. It is one of a few known, still sealed with full contents. After the Armstrong Glass factory closed down the molds were used by small glass studios, specializing in replicas of early American glass. Some of those reproductions are more sought after than the original ones.

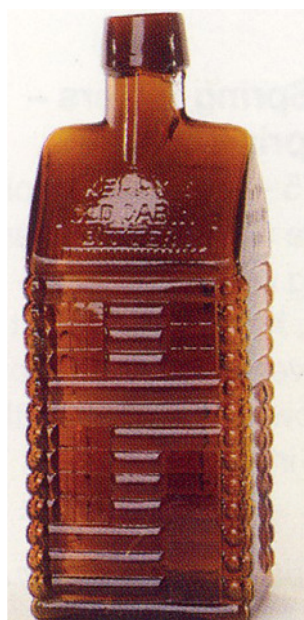
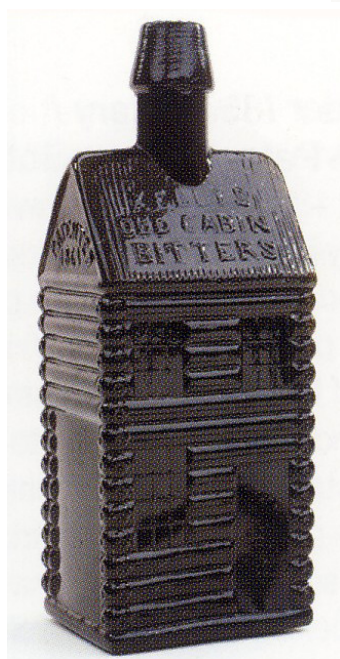

Right: Holtzermann's Patent Stomach Bitters. 1885-1900. Right bottle with full original label, contents, cork and neck foil. Extremely rare in this complete, original condition.

(American Glass Gallery)

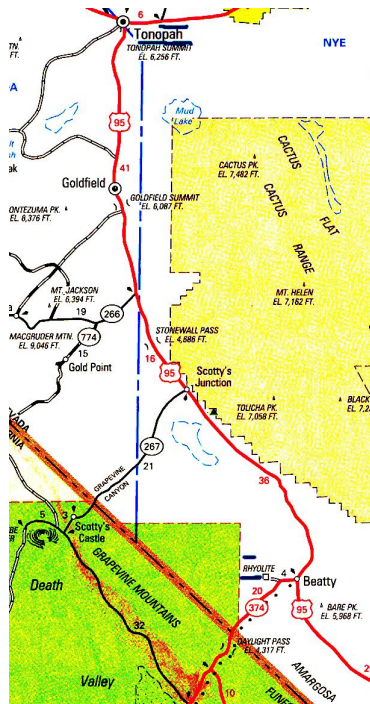
Above left: S.T. Drake's/1860 Plantation X Bitters-Patented, with six logs above the label panel. Almost black, deep strawberry puce colour. Right: S.T. Drake's Bitters, yellow golden glass, with 5 logs over the label panel. Same bottles are also known with only four logs, which make them quite collectible. Above middle: Drake's Plantation Bitters wooden shipping box, ca. 1870-1875. (American Glass Gallery)

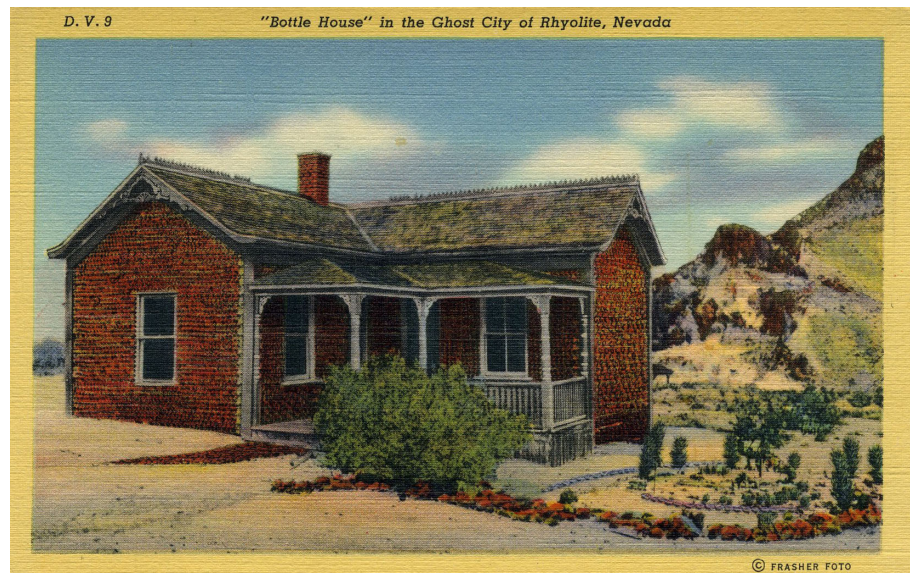
From left to right: Kelly's Old Cabin Bitters Patented 1863 (1863-1870) Deep pure olive green, an extremely rare colour. Found at a yard sale in Montana; Kelly's Old Cabin Bitters Patd. March 1870 (1870-1875) Deep golden amber colour. This mold is much more difficult to acquire than the 1863 example; Sample-size Holtzermann's Stomach Bitters, 1890-1900; H.P. Herb Wild Cherry Bitters / Reading PA) Cherry Tree Bitters' (1875/1885). (American Glass Gallery)

FLESSEN ALS BOUWSTENEN

JOHAN
SOETENS

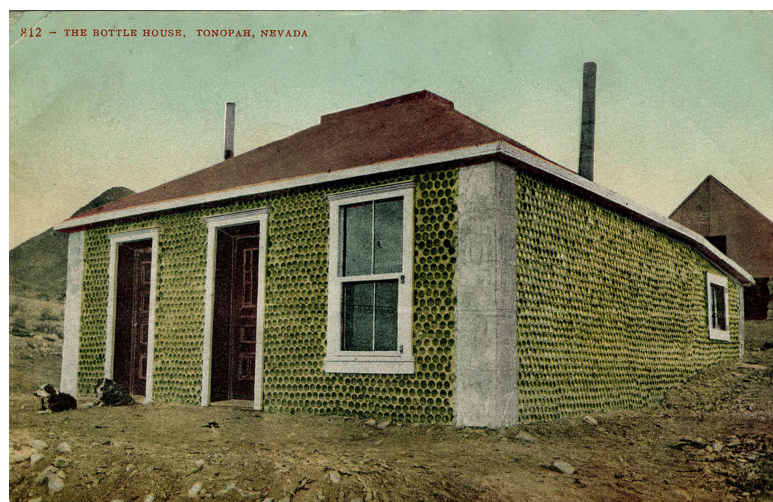

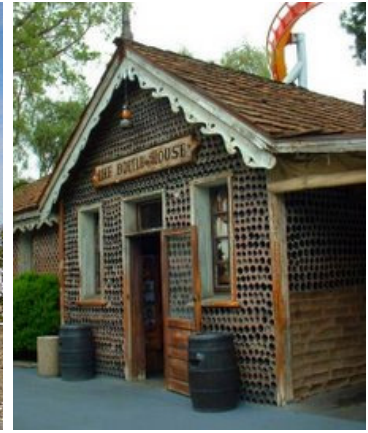
Tijdens de Nevada Gold Rush (1904-1907) trokken duizenden goudzoekers naar de nieuw ontdekte goudvelden in het Zuidwesten van Nevada, dicht bij de grens van Californië. Fasciliteiten waren er niet in het begin. De pioniers bouwden zich een onderkomen van het weinige aan materiaal dat voorhanden was, vaak niet meer dan een kuil in de grond met een overdekking. Later kwamen er tenten en stenen gebouwtjes. Het centrum van de activiteiten lag in Rhyolite, aan de oostgrens van Death Valley, ca. 190 kilometer boven Las Vegas. Het had in 1906 al tienduizend inwoners had die hun dorst konden lessen in de 50 bars die het plaatsje rijk was. Een van de bar-eigenaren was Tom Kelly die in de loop van 1 ½ jaar meer dan 50.000 lege bierflessen uit de achtertuinen van zijn collega's verzamelde en daarvan een L-vormig huis bouwde waarbij hij de flessen vast zette met adobe modder.

Zijn voorbeeld vond navolging: een goedkopere manier van bouwen was nauwelijks denkbaar en de blijvende dorst van de inwoners in het gloeiend hete klimaat zorgde voor een gestage aanvoer van materiaal. Echter, na zo'n jaar of zes raakte de Montgomery Shoshone Mine in Rhyolite uitgeput en van de 10.000 inwoners waren in 1920 nog maar 14 over. Tegenwoordig is het wat de Amerikanen een 'Ghost town' noemen en als in 1925 Paramount Pictures het flessenhuis van Kelly niet hadden ontdekt en het hadden laten restaureren voor

een van hun films, zouden we er nooit meer van gehoord hebben. Tegenwoordig schijnt het een museumfunctie te hebben maar veel bezoekers zullen er niet komen. Ik heb het zelf nooit gezien al ben ik er meermalen langs gereden over Route 95. De omgeving draagt echter niet voor niets namen als 'Devils Hole', 'Death Valley' en 'Funeral Mountains' en je kunt er maar beter niet zonder water of bezine komen te zitten. In het noordelijker gelegen Tonopah bevindt zich ook nog een origineel flessenhuis dat kort geleden is gerestaureerd. De overige 'bottle homes' liggen meestal in pretparken, zoals dat in Calico, in Zuid Californië.

Van links naar rechts: Bottle House in de tot pretpark omgebouwde 'Ghost Town' Calico (Zd. Calif.); Bottle House/museum in Lightning Ridge, Australië, een voormalig mijnstadje waar opaal gedolven werd.; Toeristisch 'flessenhuis' in Bueno Holiday Park, Californië.

Tom Kelly had in 1905 50.000 flessen nodig om zijn bescheiden onderkomen te bouwen. Thaïse monniken in het dorp Khun Han, vlak bij de grens met Cambodja verzamelden vanaf 1984 met behulp van de plaatselijke bevolking meer dan een miljoen bruine en groene bierflessen die oorspronkelijk gebruikt werden om de cellen van de monniken te decoreren. Gaandeweg groeide dit uit tot de bouw van een pagode en een complete tempel, de Wat Pamaha Cheli Kaew, 400 kilometer ten Noord oosten van Bangkok. Het is inmiddels een toeristische trekpleister geworden met in totaal zo'n twintig gebouwen en naar verluidt zijn er nu al 1 ½ miljoen flessen verwerkt. Vanwege het grote aantal groene flessen heeft de tempel onder Hollanders al de bijnaam 'Heineken tempel' gekregen. Meer gegevens zijn op internet gemakkelijk te vinden. Dat levert plaatjes op van onverwachte schoonheid. Van harte aanbevolen!

DE WORLD BOTTLE, OF WOBO FLES.

Naar het verhaal gaat, kreeg Alfred Heineken in 1960 tijdens een bezoek aan Curaçao, en getroffen door het gigantisch aantal rondzwervende lege bierflessen, het idee om een bierfles te laten ontwerpen die gebruikt zou kunnen worden als bouwsteen. Niet zoals bij de flessenhuisen in Amerika willekeurig opgestapeld tussen lagen klei of cement en met de halzen naar binnen gericht, maar als direct bruikbaar bouwelement. Met andere woorden: een bouwsteen gevuld met bier.

Het was een van de bijzondere ideeën die Heineken soms uitdacht maar die, evenals zijn voorstel voor een her-indeling van Europa, de confrontatie met de werkelijkheid niet overleefden.

Heineken benaderde de destijds 33-jarige architect John Habraken met de opdracht een fles te ontwerpen sterk genoeg om ook in de onderste laag het gewicht van een muur te kunnen dragen en voldoende in elkaar passend om een hecht geheel te vormen. Omdat een fles beter een verticale belasting verdraagt dan een zijdelingse ging Habraken uit van een staand model dat het nooit verder heeft gebracht dan een uitvoering in hout. Ieder die dit ontwerp ziet begrijpt dat geen bierdrinker dat ooit aan zijn mond zou zetten! De marketing afdeling van de brouwerij was so wie so tegen het idee. Het tweede ontwerp van Habraken is wat bekend is geraakt als de 'World Bottle' of WOBO; een zware, wat lompe fles in twee verschillende inhouden met een ziel, overeenkomend met het profiel van de hals van de fles en voorzien van een behakking die aan het te gebruiken cement de nodige grip moest geven.

Het was geen fles met een 'Heineken uitstraling' en de marketing afdeling van Heineken wilde er dan ook geen twee keer naar kijken. De fles was om te beginnen niet 'bierig' genoeg, drie keer zo zwaar als een gewone export bierfles met alle gevolgen voor de transportkosten van dien. Het had bovendien geen volume uitstraling. Dat hadden de in die tijd op de exportmarkten verschijnende zogenaamde 'Handy Bottles' ook niet maar de Heineken brouwerij wilde het bier in flessen met lange nek afgevuuld hebben.

*WOBO-flessen uit de collectie van het Likeur en Frisdrankmuseum Hilvarenbeek.
Inzet: Een moeilijkheid bij de toepassing van WOBO flessen was hoe de hoekconstructies uit te voeren.*

Om een simpel onderkomen te bouwen zou de toekomstige bewoner overigens zo'n 3000 flessen bier moeten leegdrinken en het is de vraag of hij daarna nog tot veel bouwactiviteit in staat zou zijn.

Alleen al het feit dat de achterkant van het etiket benut zou worden voor instructies voor de bouw bezorgde de juridische afdeling koude rillingen vanuit de gedachte aan mogelijke claims die zouden komen door instortende 'Heineken huizen.'

Alfred Heineken kon zich echter permitteren zijn idee door te zetten. In 1965 werden in de Leerdamse glasfabriek naar verluid 100.000 halve literflessen voor hem genaakt. Zelf denk ik dat het er niet meer dan 10.000 geweest kunnen zijn en

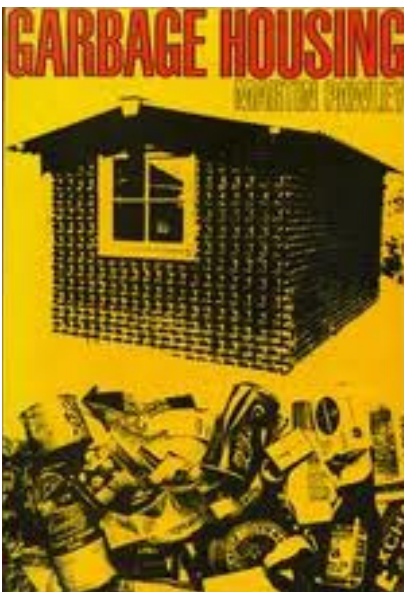

misschien is zelfs dat aantal overdreven. Het is mij tot op de dag van vandaag overigens een raadsel hoe hij die productie voor elkaar heeft weten te krijgen (zie hierover het kaderartikel). Alfred Heineken liet van zo'n 3000 flessen een schuurtje bouwen in de tuin van zijn Noordwijkse villa waarbij al snel bleek dat het uitvoeren van de hoekconstructies niet zonder problemen ging.

Intern bij Heineken bleef het stil rond het project. Er is volgens mij nooit een enkele fles bier in WOBO formaat geëxporteerd. In het door Heineken bestuurder J. Van der Werf geschreven boek 'Heineken 1949-1988' waarin de ontwikkeling van de brouwerij na de Tweede Wereldoorlog te boek werd gesteld, wordt met geen woord over het WOBO project gesproken. Toch kun je van een lange termijn marketing succes spreken, want in de wereld van design duikt John Habrakens' ontwerp regelmatig op. In 1975 publiceerde de contraversionele Engelse hoogleraar, journalist en architectuur-criticus Martin Pawley (1938-2008) zijn boek 'Garbage Housing' met als coverfoto het Heinekenschuurtje uit Noordwijk. Pawley had een idee ontwikkeld om van industrieel- en huishoud afvalproducten huizen te bouwen en experimenteerde met studenten van de Cornwell University en het Renselaer Polytechnic Institute met bouwsels, samengesteld uit autobanden, frisdrankblikjes, gebruikt carton en wat niet al. Geen zaken waar de marketing van Heineken zich mee geassocieerd wilde zien.

Boven: in antwoord op de introductie van blikverpakking voor bier werd een flesje ontwikkeld met ongeveer dezelfde afmetingen, 'handy bottle', 'stubby' of ook wel 'glass can' genoemd. Heineken bier werd echter hoofdzakelijk in z.g. 'long necks' geëxporteerd.

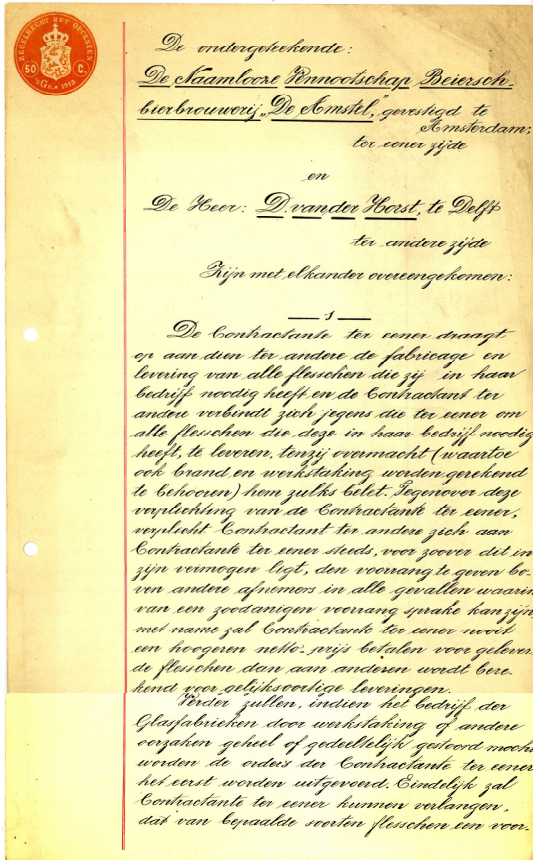

Niettemin werd het idee in latere jaren 'trendy' genoeg gevonden om in het Heineken bezoekerscentrum in Amsterdam een muurtje van WOBO flessen op te bouwen. Waarschijnlijk is dat de enige nog bestaande constructie. Het schuurtje in de tuin van Alfred Heineken is na diens overlijden afgebroken. In 2002 werd de WOBOfles genoemd als een van de 100 beste consumenten ontwerpen in de Phaidon Press collection Spoon.5 en zo zie je maar dat een design geen praktisch nut hoeft te hebben om toch de geschiedenisboeken te halen.

John Habraken, inmiddels 85, ontmoette ik in 2012 in de Leerdamse glasblazerij waar hij een aantal door hem ontworpen bloemvazen op praktische maakbaarheid wilde laten beoordelen. Ik hoopte dat hij me eindelijk de oplossing kon geven van het raadsel hoe de productie van de WOBO fles in Leerdam terecht gekomen is maar helaas kon hij zich niet herinneren met wie hij destijds gesproken had. Wel dat Andries Copie nog even binnen kwam, maar niet deelnam aan het gesprek. Volgens John Habraken heeft Alfred Heineken zelf voor het contact met Leerdam gezorgd. Ik heb, op basis van een theorie van Cees Schillemans, altijd verondersteld dat Han Schiferli, directeur van het gelijknamige reclamebureau, voor het contact zou hebben gezorgd. Hij werkte voor Heineken maar sinds begin jaren 1960 ook voor de Vereenigde Glasfabrieken en was bevriend met de toenmalige directeur marketing, Wim Roessingh. Een wonderlijke zaak, want de glasfabriek was absoluut geen leverancier van betekenis voor Heineken.

Boven: John Habraken in de Glasblazerij Leerdam 2012.

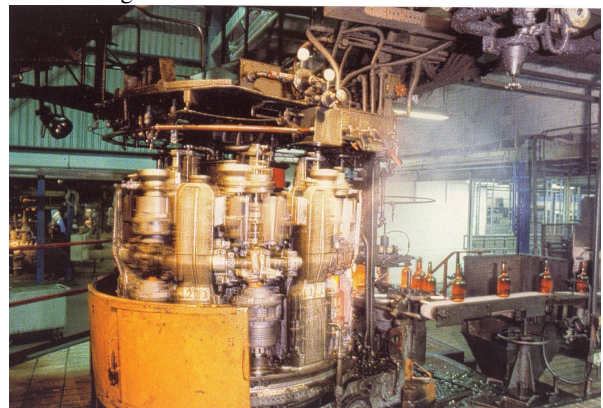
Het 100% leverings- en afname contract tussen de Amstel Brouwerij en van Deventers Glasfabriek uit 1914 was een voortzetting van een soortgelijk contract uit 1907. In 1926 fuseerde van Deventer met de Vereenigde Glasfabrieken.

Onder: Roirant R7 machine, Leerdam 1965.

vormen met aansluitend productie van misschien een hondertal flessen van het 33 cl model. In een tijd dat er zelfs geen geld was om mijn kantoor in te richten zodat ik 's nachts een paar stoelen uit de kantine moest plukken, zou een investering van zo'n 100.000 gulden toch moeten zijn opgevallen.

Navraag bij de Heineken Collection Foundations heeft helaas niets opgeleverd. Het Heineken archief is overgedragen aan het Stadsarchief Amsterdam. De inventaris is on-line te bekijken, de stukken zelf niet. Sommige zaken schijnen onopgelost te moeten blijven. Overigens blijft er belangstelling voor de WOBO. Zojuist zijn een aantal flessen uitgeleend aan de Istanbul Design Biennial!

In de jaren na de oorlog hadden de exporterende brouwerijen maandelijks zo'n vijf miljoen flessen nodig waarvan de Nederlandse glasindustrie niet meer dan 10% kon leveren en die gingen dan nog met voorkeur naar een bedrijf als de Amstel brouwerij waarmee al in 1914 een 100% leverings- en afname overeenkomst was gesloten. Toen ik in 1957, kort voor zijn overlijden, aan directeur H.A.P. Pijnacker vroeg waarom er geen flessen aan Heineken werden geleverd antwoorde hij: 'Mijnheer Soetens, ziet U die laag flessen daar bij de Lingedijk? Zodra die over de weg beginnen te stromen mag u naar Heineken om te vragen wat ze er voor bieden'. Tot 1949 had de fabriek trouwens geen beschikking over buitenlandse valuta om investeringen te doen. Het bedrijf kon op geen stukken na aan de marktvraag naar flessen voldoen. Pas in 1963 werd in Schiedam een nieuwe fabriek in gebruik genomen maar twee verouderde units gesloten zodat de capaciteits-toename beperkt was. Een jaar later werden de laatste roterende Owens machines, die in Bert Haanstra's film 'Glas' nog zo'n grote rol spelen, vervangen door Roirant machines. Productie van groen en bruin glas werd in Leerdam geconcentreerd maar vervaardigd op machines die voor zware flessen bestemd waren, zoals wijn- jenever- en spiritusflessen alsmede 68 cl. export bierflessen, de z.g. 'Bremers'. Pas na de kapitaaldeelname van het Franse glasconcern Souchon Neuvesel in 1964/1965 kwamen voor deze machines gaandeweg apparatuur en twee-voudige vormen beschikbaar om kleine bierflessen te maken. Tot aan de bouw van een moderne fabriek in 1981 waren de leveringen daarvan aan Heineken echter beperkt tot zo'n 70 miljoen stuks per jaar. Het overgrote deel van de flessenbehoefte dekten het bedrijf door import: voor de binnenlandse bruine bierflessen vanuit Tsjechië en voor de exportflessen uit Duitsland en België. In plaats van Heinekens' hoofdleveranciers, de Gerresheimer Glashütte Werke en VEBA/ Ruhrglas voerde in 1965 uitgerekend de minst betekende, in technische en financiële moeilijkheden verkerende leverancier de toch vrij kostbare proefproductie van de WOBO fles uit. Ze zijn onmiskenbaar in Leerdam gemaakt op een 7-armige Roirantmachine die zo'n 35-40.000 wijnflessen per dag kon produceren. Van enig orderformulier, technische tekening of rekening aan Heineken heb ik nooit een spoor kunnen ontdekken en ik heb er in het Schiedamse hoofdkantoor ook nooit een woord over gehoord. Toch was er een complete, deels hand-geciseleerde vormset voor de ½ literfles voor nodig, een productierun gedurende een ochtendtoer van zo'n 10.000 stuks plus een proefset

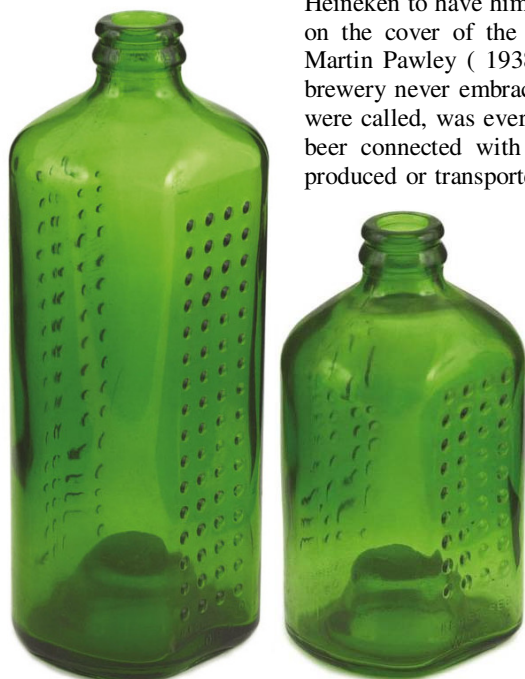

BUILDING WITH BOTTLES

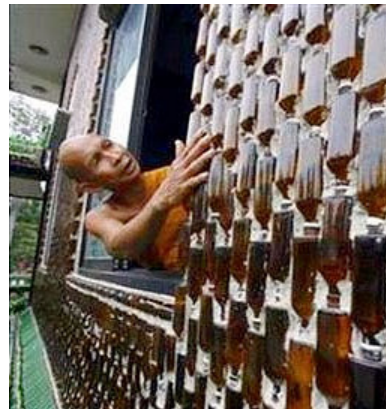
A visit on internet to the temple is highly recommended. You will see astonishing photographs.

As the story goes, brewing magnate Alfred Heineken, while visiting Curacao in 1960 and shocked by the number of discarded empty beer bottles, developed the idea for a bottle that could be re-used as a building element. A brick filled with beer so to say. The Dutch architect John Habraken, then 33, was commissioned with the design. After some effort to create a bottle that could be used in an upright position, using its natural strength, he developed a heavy rectangular bottle in two sizes that could be interlocked neck to bottom and with dimpled sides to apply and hold mortar. In 1965 a try-out production of about 10.000 bottles took place in the Leerdam Glass factory, which enabled

SUMMARY. Around 1905, during the Gold Rush, Tom Kelly built his famous house in Rhyolite, Nevada, with 51,000 beer bottles and adobe. He chose bottles because *'it's very difficult to build a house with lumber from a Joshua tree.'* It took him about a year and a half to build the 3-room, L-shaped building with gingerbread trim. The original cost of the building was \$2,500 but most of that money was spent on the wood and fixtures. Some of the bottles were medicine bottles, but most were Busch beer bottle throw-aways from the 50 bars in town. Rhyolite was the center of the NV gold mining district. It went from Boomtown to Bust in just 6 years. In 1906, there were 10,000 residents but by 1920, there were only 14. In 1925, Paramount Pictures discovered the Bottle House and had it restored and re-roofed for a movie. The House is actually one of the few buildings left standing in the town. A meager handful of bottle houses survive today in several old Nevada towns and a few other places. Before anyone realized their uniqueness, most were dismantled or destroyed.

In 1984, Thai monks, in the village Khun Han, close to the Cambodian border, collected, with help of the locals, more than a million discarded green and amber beer bottles and built a pagoda and finally a complete temple with it. This **Wat Pahama Cheli Kaew**, 400 kilometres North from Bangkok, became a major tourist attraction. Building is still continuing and according to recent information the number of bottles re-used has risen to more than 1 ½ million. About twenty buildings have been finished with them, including a couple of bathrooms.

Heineken to have himself a little shed built from them in his garden. In 1975, this was depicted on the cover of the book 'Garbage Housing', written by the controversial English professor Martin Pawley (1938-2008). However, the marketing and sales department of the Heineken brewery never embraced the idea and not a single of these 'World Bottles' or WOBO's as they were called, was ever used to export beer. It did not seem such a good idea to have Heineken beer connected with garbage. Further, the bottles were far too heavy to be economically produced or transported overseas and missed the for Heineken bottles characteristic long neck.

Finally, the legal department argued that the building instructions that were printed on the back labels, could easily lead to claims in case Heineken bottle houses would collapse. The brewery never used the bottle as a marketing tool. In 'Heineken 1949-1988', a book written by Heineken manager J van der Werf, describing the development of the brewery after the Second World War, the 'World Bottle' project is not even mentioned. Heinekens' garden shed was demolished after his death. However, in later years the idea was considered 'trendy' enough to have a small wall of WOBO bottles constructed in the Heineken Visitors Centre in Amsterdam.

Although never been used in practise, WOBO bottles have found their place in the annals of design, highly praised for 'the totality of the concept' and as 'a triumph of practical design'. In 2002 the 'WOBO' was cited among the best 100 consumer product designs in the Phaidon Press collection 'Spoon'.

Kruikenbier

Peter Zwaal

Opkomst van bierbottelaars

Wie tweehonderd jaar geleden bier in huis wilde halen, begaf zich veelal met een eigen kan, kruik of fles naar de dichtstbijzijnde bierbrouwerij of -handelaar om deze te laten vullen. Aldaar aangekomen stak deze een vat aan, wat inhield dat in het bondelgat van het biervat een tapstang of -kraan werd gestoken waarmee een bepaald volume bier werd afgetapt. De gebruikelijke benaming voor bierhandelaar was dan ook *biersteker*. Vanaf 1830 mochten bierstekers in Nederland alleen nog maar bier aftappen in kannen en maatbekers die geijkt waren in liters, deciliters en centiliters. Vandaaruit werd het bier dan overgegoten in de kan, kruik of fles waarmee de consument was komen aanzetten zodat deze precies de hoeveelheid kreeg waarvoor hij betaalde. Vermoedelijk werd het meeste bier *bij de kan* verkocht. De verkoop *bij de flesch* en *bij de kruik* was veel minder omvangrijk. Sommige brouwers en bierstekers gebruikten ook eigen flessen of kruiken om bier in te bottelen maar omvangrijke emballageparken werden niet aangehouden. Neem bijvoorbeeld deze advertentie uit de *'s-Gravenhaagsche Courant* van 2 februari 1824: “In de bierstekerij De Lindenboom, in het Lapstraatje of Bezemmarkt, in 's-Gravenhage, is weder aangekomen Brusselsch Faro en Lambiek, alsmede beroemd Lage Zwaluws Bier, van 6 gulden tot f 1,75 het kannetje. In proef van 50 tot 10 cents de kruik.” De advertentie maakt duidelijk dat bier vooral bij de kan werd verkocht en dat desgewenst ook proefmonsters op kruik konden worden bekomen. Of neem deze advertentie uit het *Dagblad van 's-Gravenhage* van 6 oktober 1828: “Aan de bierstekerij De Drie Ringen, in de Vlamingstraat [...] in 's-Gravenhage, zijn te bekomen diverse soorten van bieren, Bruin of Prinsesse, uit de gerenomeerde [sic] Brouwerij van gemelde Drie Ringen, te Rotterdam, tot de volgende prijzen, als: f 3.20, f 2.60, f 1.80 het kinnetje [sic], grootere quantiteit naar advenant, met bijbetaling voor 75 centen voor ¼ vat en f 1 voor ½ dito, en à 6, 8, 10, 12½ en 15 centen de kruik.” In deze opsomming worden eerst de prijzen per kannetje vermeld, vervolgens per half en per

kwart fust en pas als laatste de prijzen per kruik. Daaruit mag worden opgemaakt dat de verkoop van gebotteld bier nog niet zoveel om het lijf had. Rond het midden van de negentiende eeuw komt hierin verandering. Bierhandelaren beginnen steeds meer bier te bottelen en te verkopen in flessen en kruiken die zij zelf hebben aangekocht. In het onderhouden (reinigen!) en op peil houden van deze emballageparken gaat veel tijd en moeite zitten. Een biersteker uit Utrecht die handelt in Brabantse bieren laat in een advertentie in de *Utrechtsche Provinciale en Stadscourant* van 7 juni 1848 weten dat bij bestelling van vijf kruiken of meer deze bestelling kosteloos aan huis wordt bezorgd en dat lege kruiken tegelijkertijd weer worden meegenomen. Flessen- en kruikenroof vormen daarbij een groot probleem. Veel bierhandelaren schrikken er niet voor terug om als de gelegenheid zich voordoet ook de emballage van hun concurrenten mee te nemen. De Zwolse bierhandelaren Jan Hermannus van Dijk en Albert Kiesbrink Jr. (1827-1872), tevens eigenaren van bierbrouwerij De Lelie, laten in 1855 hun stadgenoten weten “voortaan 't bier ook op kruiken [te kunnen leveren] evenwel niet minder dan per anker”.(1)

Boven: Bierkruiken, ca. 1860

Dat betekent dat de Fa. Van Dijk & Kiesbrink alleen bestellingen voor kruikenbier aanneemt met een minimale grootte van 35 liter, zijnde de inhoud van één anker. Omgerekend in kruiken, uitgaande van een gemiddelde inhoud van 37,5 à 40 cl, komt dat neer op 90 stuks. De meest gebruikelijke manier om bierkruiken te vervoeren is in grote manden, waar 30 of soms wel 50 stuks inpassen.

Op het Water, N°. 52, voorbij de Papenbrug, een DEPOT der BIERBOTTELARIJ te HAARLEM gevestigd zijnde, zoo worden van af heden aldaar tot onderstaande Prijzen **BIEREN** afgeleverd en op bestelling aan Huis bezorgd, terwijl er ook aparte Localiteit bestaat tot het dadelijk gebruiken er van.

FIJNE OUDE.	Cents pr. Bottel.	Cents pr. ½ Bottel.	VERSCHE.	Cents pr. Bottel.	Cents pr. ½ Bottel.
Schotsche Ale (India)	50	26	Ale	20	10½
Bruin of Blank 1e kw.	35	18	Eerste Kwaliteit . .	15	08
Ale	32½	17	Tweede Dito . . .	12½	06½
Porter	32½	17	Derde Dito . . .	10	05½
Pale Ale	20	10½	Vierde Dito . . .	08	04½
Dubbel Lambiek . .	30	15	Minnebier . . .	17½	09
Bruin of Blank 2e kw.	30	15	Liggend Gerstebier .	12½	06½
ORDINAIRE BELEGEN.			Beijersch Bier . .	20	10½
Lambiek	17½	09	Gemberbier . . .	25	13
Faro	14	07½	Voor de Heele zoowel als Halve Bottel		
Bruin	14	07½	wordt bij de levering 7 Cents per Stuk		
Luiksch	14	07½	berekend, doch bij het terugkomen		
Nieuw licht . . .	14	07½	daarvoor ook weder hetzelfde be-		
Bruin of Blank . .	12½	06½	drag uitbetaald.		(8171)

Het gesjouw met stenen kruiken moet geen pretje zijn geweest. Een lege kruik bier met een inhoud van 37,5 à 40 cl weegt ongeveer 985 gram, een volle bijna 1,4 kilo. In februari 1868 gebeurt er een bijna-ongeluk met zo'n zware bierkruik ten paleize van Prins Frederik, de broer van wijlen Koning Willem II. In het paleis aan het Korte Voorhout in Den Haag vindt een bal plaats. Een orkestje, gezeten op een balkon, speelt walsen. Onder het balkon zitten Prins Frederik (1797-1881), zijn echtgenote Prinses Louise van Pruisen (1808-1870) en enkele hoge gasten. Op zeker moment springt er een snaar van een viool. De violist grijpt naar zijn vioolkist om daar een nieuwe snaar uit te halen maar vergeet dat hij een kruik bier op zijn kist heeft gezet om daar zo nu en dan een slok uit te nemen. De bierkruik wordt omgestoten, rolt van het balkon en mist op een haar na Prinses Louise. (4)

glazen fles. Stenen bierkruiken worden vervaardigd in bedrijven in het Duitse Westerwald, die zich ook bezighouden met het maken van jenever- en mineraalwaterkruiken. Blijkens een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 18 april 1848 heeft ook een fabriek in Wageningen, eigendom van de heren Dirk Adriaan Sandbrink (1815-1893) en Pieter Plantenga (1815-1892), zich enige tijd bezig gehouden met het vervaardigen van stenen bierkruiken. Toch is de bulk van de op de Nederlandse markt verhandelde bierkruiken ongetwijfeld afkomstig geweest uit Duitsland. Vermoedelijk zijn deze *steinzeugkrügen* of *steinzeugflaschen* in aanschaf goedkoper geweest dan glazen flessen. De prijs is redelijk constant. In 1835 moet voor 100 stenen bierkruiken f 5,25 worden betaald en in 1867 f 5,50. (2) Er bestaat ook een levendige handel in tweedehands kruiken. Mogelijk worden ook lege jenever- en mineraalwaterkruiken hergebruikt als bierkruiken, ook al hebben deze een wat ander model. Bierkruiken worden over het algemeen gesloten met een kurk. Wat bij warm weer regelmatig voorkomt is dat kurken uit de kruik springen door nagisting van het bier. (3) Uit advertenties en prijscuranten van bierbottelaars blijkt dat veelal alleen de goedkoopste bieren uit het assortiment in stenen kruiken worden gebotteld. Zeeuwse bierbottelaars bijvoorbeeld gebruiken stenen kruiken met name voor het bottelen van uit Brabant afkomstige, bovengistende bieren met een laag stamwort- en alcoholgehalte. De duurdere ondergistende bieren met een hoger

Voor zover bekend wordt in een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 6 juni 1849 voor het eerst melding gemaakt van het woord *bierbottelarij*. Veelzeggend is dat daarin vermeld wordt dat “voor de heele zoowel als de halve bottel bij levering 7 cents per stuk [wordt] berekend, doch bij het terugkomen daarvoor ook weder hetzelfde bedrag [wordt] uitgekeerd.” Voor de hele en halve flessen dient met andere woorden statiegeld (ook wel sta- of staangeld) te worden voldaan. In de tweede helft van de negentiende eeuw raken de woorden biersteker en bierstekerij geleidelijk aan in onbruik ten faveure van de woorden bierbottelaar en bierbottelarij. Dat duidt erop dat steeds minder bier bij de kan wordt verkocht. Van de verkoop van gebotteld bier gaat een marktverruimende werking uit. Vooral dure (import)bieren laten zich veel gemakkelijker per fles dan per (half of kwart) fust verkopen. Gebotteld bier is bovendien veel eenvoudiger te koelen dan fustbier of kannenbier. Ook niet onbelangrijk is dat gebotteld bier langer houdbaar is dan kannenbier en dat het risico op bederf, hoewel zeker niet afwezig, toch veel minder is dan bij bier dat enige tijd op fust wordt bewaard.

FABRIJK VAN KEULSCH AARDEWERK
HOOTMAN, BAKKER, HOUT, EN
EN BIERKRUIKEN.
DE ONDERGETEEKENDEN Eigenaars van deze tot heden in Nederland eenige FABRIJK geven door dezen aan Heeren Handelaren in genoemde Artikelen kennis, dat zij thans ruim gesorteerd zijn, tot billijke Prijzen. **THEO. J. VAN DER SANDBRINK EN PLANTENGA.**
WAGENINGEN, 18 April, 1848. (5705)

Van aanvang af is de stenen kruik voor bierbottelaars een aantrekkelijk alternatief voor de

Bierflessen met beugelsluiting ca. 1860.

Machinale Bierbottelarij. VILLA NOVA. PRIJZEN DER BIEREN

Per flesch.	BUITENLANDSCHE BIEREN
Jong oud f 0.08	Per flesch.
Oud bruin. „ 0.09	Lambiek f 0.30
Gewoon Witloxx „ 0.09	Diestersch „ 0.20
Dubbel gersten „ 0.10	Hillmann ale „ 0.16
Dubbel oud „ 0.10	Hillm. ale 1/2 fl „ 0.08
Wouwsch Bier „ 0.11	Extra stout DBS* „ 0.35
Oranje Bier „ 0.12	Porter B. S.* „ 0.35
Dubbel Witloxx „ 0.15	Pale ale* „ 0.35
Beiersch Bier „ 0.16	Extra stout* „ 0.35
Beiersch 1/2 fl. „ 0.08	
Per kruik.	
Wit Baarschotsch f 0.09	
Wit Heusdenhouts „ 0.09	

Op alle bovengenoemde bieren wordt per 12 en per 24 flesschen rabat gegeven.

Bestellingen binnen de stad worden franco aan huis bezorgd, doch geen bieren zullen uit de kelders genomen worden vooraleer dezelfde besteld zijn.

H. D. DIELISSSEN.

TILBURG, Heuvel.

stamwort- en alcoholgehalte worden in flessen gebotteld.(5) Ook in Friesland lijkt dit patroon zich te hebben voorgedaan. De Dokkumer bierbottelaar Athanasius Jorritsma (1806-1895) en de Leeuwarder bierbottelaar Jean Diederik Menno Bardet (1830-1894) verkopen allebei zowel flessenbier als kruikenbier. Het enige bier dat door beiden in kruiken wordt gebotteld is het goedkope Hollandse Princessebier. Daarentegen worden voor importbieren uit Engeland en Beieren flessen gebruikt.(6) Ook in de in 1881 door H.D. Dielissen opgerichte bierbottelarij Villa Nova op de Heuvel in Tilburg worden alleen twee goedkope bieren – uit tarwe gebrouwen witbieren afkomstig uit dorpsbrouwerijen te Baarschot en Heusdenhout – in stenen kruiken gebotteld. Alle andere leverbare bieren worden in Villa Nova op fles gebotteld. (7)

Aan het eind van de negentiende eeuw verliezen de meeste bierbottelaars die gebruik maken van stenen kruiken als bij toverslag hun belangstelling voor deze verpakking. Waarschijnlijk raken stenen kruiken uit de gratie doordat glazen flessen in aanschaf goedkoper worden. Bij verschillende glasfabrieken in Nederland (en daarbuiten),

doen halfautomatische blaasmachines hun intrede, die leiden tot een vertienvoudiging van de productiecapaciteit en sterk dalende flessenprijzen.(8) Toch zijn er tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw bierbottelaars geweest die – al dan niet op verzoek van caféhouders – stenen kruiken hebben gebruikt voor de botteling van bepaalde soorten bier. Stonden deze bottelaars echter voor de aanschaf van nieuwe emballage dan viel de keuze toch veelal op glazen flessen, die behalve goedkoper ook lichter in het vervoer waren. (9)

Opvallend is dat de stenen bierkruik in de jaren na de Eerste Wereldoorlog een kleine comeback maakt, zij het alleen in West-Brabant en Zeeland en met dien verstande dat het een net iets ander model bierkruik betreft dan de vroegere bierkruiken. Voor zover bekend hebben brouwerij Cambrinus (Fa. A.C. Buijs) uit Etten, brouwerij De Schenkkan (Fa.

In de zéér traditionele bierhal De Klomp aan de Binnenwatersloot in Delft werd tot ver in twintigste eeuw kruikenbier geserveerd. Op deze foto uit circa 1930 is slechts één bierfles te ontwaren, verder zien we overal kruiken. De man links in stoffas is uitbater C.N.Th. van Velzen. De kruiken zijn identiek aan die welke destijds voor jenever werden gebruikt. Waarschijnlijk zijn het hergebruikte jeneverkruiken die op speciaal verzoek van Van Velzen met bier werden gevuld. Collectie Gemeentearchief Delft.

J.J. de Weert) uit Leur, brouwerij Het Bourgogne Kruis (Fa. A.G. van den Bemd) uit Oudenbosch, brouwerij Het Anker (Fa. E.J. van den Eijnden) uit Oudenbosch en bierbottelarij Het Anker (Fa. Wed. Ch. van Gilse) uit Roosendaal allen deze nieuwe bierkruiken gebruikt.(10) De kruiken hebben een inhoud van 37,5 cl en zijn voorzien van een beugelsluiting en van eigendomsopchriften in preegdruk ('diepstempels'). Blijkens advertenties uit 1939 verkoopt een andere brouwerij uit West-Brabant, Het Witte Anker (Fa. G.N. Nelemans) uit Zevenbergen, "Oud-Brabantsche bieren" gebotteld op halve literkruiken. Vermoedelijk zullen deze halve literkruiken er niet veel anders hebben uitgezien dan de beugelkruiken van 37,5 cl. Het kruikenbier van brouwerij Het Witte Anker vindt onder meer zijn weg naar de consument door tussenkomst van het Duivelandsch Koffiehuis N.V. te Zierikzee. (11) Hoogstwaarschijnlijk eveneens geproduceerd door een West-Brabantse brouwerij is het kruikenbier waarvoor in 1939 door slijterij De Stadswijkelder uit Kortgene (Noord-Beveland) wordt geadverteerd. Het betreft bier van het type Oud Bruin, gebotteld in kruiken van 4,4 liter, aangeboden tegen de onwaarschijnlijk lage prijs van 15 cent per

kruik. (12) Dat doet vermoeden dat het een bier met een zeer laag stamwort- en alcoholgehalte is, bedoeld om 's zomers door landarbeiders te worden meegenomen naar de akker. De kruiken in kwestie zijn vermoedelijk zogenaamde stopen geweest, stenen kruiken met een oor.

Waarom het kruikenbier gedurende het interbellum alleen in West-Brabant en Zeeland een wederopstanding heeft beleefd is niet duidelijk. Mogelijk hebben de

kleine bovengistende brouwerijen uit West-Brabant gehoopt hun machtige ondergistingende concurrenten uit Amsterdam, Rotterdam en Breda het hoofd te kunnen bieden door producten te maken die qua presentatie en voorkomen sterk appeleerden aan regionale biertradities. Door hun donkere bovengistende bieren te verpakken in stenen kruiken kozen deze West-Brabantse brouwerijen in elk geval een radicaal andere strategie dan Oost-Brabantse brouwerijen als De Oranjeboom (vanaf 1930 Dommelsche Bierbrouwerij) en De Kerkdijk (vanaf 1925 Bavaria), die beiden na de overschakeling op ondergisting juist een zo modern mogelijke productpresentatie ambieerden.(13)

De hiervoor reeds genoemde brouwerij Het Bourgogne Kruis uit Oudenbosch heeft als enige ook nog een poosje bier gebotteld in stenen kruikjes met een kroonkurksluiting. Deze kruikjes van Engelse of Schotse makelij hadden een inhoud van 28 cl (1/2 pint). Vermoedelijk heeft brouwer Antonius Gerardus van den Bemd (1860-1931) de betreffende kruikjes vlak voor zijn overlijden aangeschaft. Enkele tientallen Nederlandse frisdrankfabrikanten – waaronder twee zonen van Van den Bemd – hebben soortgelijke kruikjes gebruikt voor het bottelen van limonadegazeuses. Ook de Grolsche Bierbrouwerij (toen nog De Klok geheten) was goed bekend met deze verpakking maar heeft er alleen gebruik van gemaakt voor de botteling en verkoop van limonadegazeuse.(14)

¹ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 mei 1855

² Utrechtse Courant, 14 september 1835 en Middelburgsche Courant, 25 juni 1867

³ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 mei 1855

⁴ De Sumatra Post, 20 april 1932

⁵ Middelburgsche Courant, 28 mei 1873; Eric Hageman & Toon Franken, *Hop en gerst veredeld : de geschiedenis van bier in en rond Middelburg : over bierbrouwerijen, bierhandel en biercultuur* (Middelburg : Stichting Bier in Zeeland ; Zeeuws Archief, 2011) p.99-100

⁶ Leeuwarder Courant, 28 augustus 1857, 23 juli 1858, 22 augustus 1862, 5 juni 1863, 20 mei 1864, 10 mei 1867

⁷ Nieuwe Tilburgsche Courant, 1 januari 1882 en 2 augustus 1885

⁸ Johan Soetens, *In glas verpakt : European bottles, their history and production* (Amsterdam : De Bataafsche Leeuw, 2001) p.397-401

⁹ Delft : cultuurhistorisch bulletin Delft 1 (1998) 4 (oktober-december) p.12

¹⁰ Peter Zwaal, *Amstel, het verhaal van ons bier : 1870-heden* (Amsterdam : Bas Lubberhuizen, 2010) p.45

¹¹ Zierikzeesche Nieuwsbode, 8 april 1939 en 19 juni 1939

¹² Noord-Bevelands Nieuws- en Advertentieblad, 29 april 1939

¹³ Antoon Swinkels & Peter Zwaal, *Bavaria : biografie van een brouwerij en een familie uit Lieshout* (Lieshout : Bavaria, 2008) p.154-204; Henk Hovens, *Dommelsch Bier, 'n eeuwenoude traditie* (Hechtel : Kabeljauws, 2004) p.67-69

¹⁴ Nico Scheepmaker & Jan de Groen, *Vakmanschap is meesterschap* (Zwolle : Waanders, 1992), p.75

Tijdens onze recente camperreis door Kroatië bezochten Anke en ik ook het stadje Zadar, gelegen halverwege de Adriatische kust. In het oude centrum van Zadar bevinden zich Romeinse ruïnes, interessante musea, middeleeuwse kerken en gezellige cafés en pleintjes.

Ook is er in Zadar sinds het voorjaar van 2012 een nieuw glasmuseum (Muzej Antickog Stakla) geopend dat gehuisvest is in het 19e-eeuwse Cosmacendipaleis gelegen aan de vroegere verdedigingsmuur, de *muraj*. Het museum heeft een van de mooiste collecties Romeins glaswerk buiten Italië: glazen schaaltes, flesjes voor parfum, zalfjes en oliën in allerlei fraaie kleuren. Het getoonde glaswerk is afkomstig van opgravingen in heel Dalmatië en toont het resultaat van tientallen jaren van archeologische opgravingen. Bij de bouw van een nieuw winkelcentrum werd kort geleden een grote Romeinse begraafplaats ontdekt die een aantal spectaculaire aanwinsten voor het museum heeft opgeleverd.

In het museum wordt ook getoond hoe de voorwerpen tijdens de opgravingen in de bodem worden aangetroffen en hoe de vondsten oorspronkelijk gegroepeerd waren.

Ik heb mijzelf vaak afgevraagd hoe het toch mogelijk is dat de relatief grote glazen grafurnen met crematieresten na honderden jaren toch zo gaaf uit de grond kunnen komen. In dit museum heb ik daar het antwoord op gevonden: het blijkt dat deze glazen grafurnen werden geplaatst in een zeer

stevige stenen mantel met deksel. Een van de bijgevoegde foto's laat zien hoe de grafurnen tijdens een opgraving van een grafplaats werden aangetroffen.

Zelf was ik zeer onder de indruk van een zeer fraaie en gave fles in de vorm van een vis, waarvan ik een foto heb bijgevoegd.

Ik kan een ieder die Kroatië bezoekt een bezoek aan dit prachtige museum van harte aanbevelen.

Zadar heeft een lange en bewogen geschiedenis, waarin het behalve Kroatisch ook Romeins, Byzantijns, Hongaars, Venetiaans, Frans, Oostenrijks en Italiaans is geweest. Lange tijd heeft de stad bekend gestaan onder haar Italiaanse naam *Zara*. Tussen 1820 en 1900 werd hier een likeur gemaakt van Maraschinokersen die destijds nergens anders groeiden. De langgerekte, vaak van een zegel voorziene flessen en soms nog met raffia omkleed, zoals die van likeurstokerij Girolamo Lucardo en de de aquamarijnkleurige flessen van Drioli komen in menige flessenverzameling voor.

Na de Vrede van Campo Formio (1797) kwam de stad onder het bestuur van het Keizerrijk Oostenrijk, net als de rest van Kroatië. Vanaf 1806 kwam het onder bestuur van het Koninkrijk Italië en later van de Illyrische Provincies die weer bestuurd werden door Napoleon Bonaparte. Na 1813 kwam de stad weer onder Oostenrijks bestuur en werd het de hoofdstad van het afhankelijke Koninkrijk Dalmatië. De stad had echter een grote Italiaanse bevolking en in de loop van de 19e eeuw zou de roep om

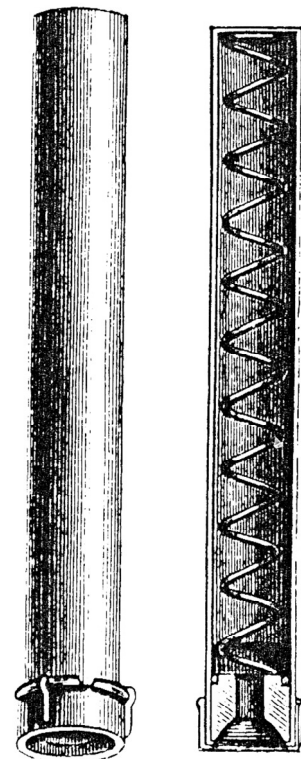
aansluiting bij Italië dan ook steeds sterker worden wat tot spanningen in de stad leidde. In 1920 was het zover. In het Verdrag van Rapallo werd bepaald dat de stad, samen met enkele eilanden aan Italië zou worden toegekend. Na de Tweede Wereldoorlog, waarin de stad werd gebombardeerd, vluchtten de Italiaanse inwoners naar Italië en in 1947 werd Zadar toegevoegd aan de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië.

In 1991 braken er anti-Servische rellen uit in de stad en tijdens de Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog werd Zadar meerdere malen onder vuur genomen. De stad is niettemin rijk aan historische bouwwerken. In het centrum is de Sint-Anastasia-kathedraal te vinden alsmede een Romeins forum

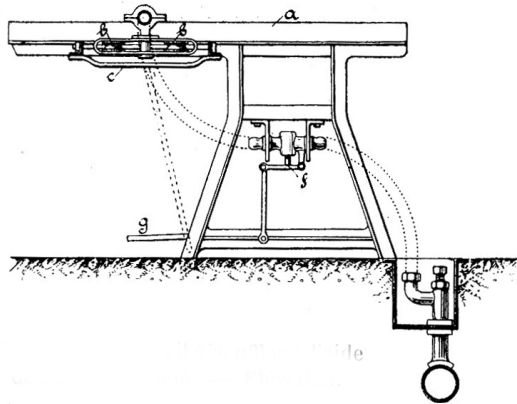
Recent verwierf het Nationaal Glasmuseum een schoolplaat uit ca. 1910 met daarop een voorstelling van een glasblazerij. Het museum staat niet bekend om een grote voorliefde voor flessen dus deze aanwinst is verheugend. Hoewel in Holland vervaardigd, was de plaat kennelijk bedoeld om ook in België te worden gebruikt maar veel zullen de kindertjes niet geleerd hebben van deze knullige voorstelling en het is de vraag of de tekenaar ooit een voet in een glasblazerij gezet heeft. Links staan enkele cylinders afgebeeld zoals die bij de vlakglasproductie gemaakt werden en die ze kennelijk vergeten zijn open te snijden en te strekken, iets wat in hete toestand moest gebeuren. In werkelijkheid waren dit soort cylinders twee tot drie maal zo groot als hier afgebeeld en het maken er van behoorde tot een der zwaarste taken binnen een glasblazerij. De oven lijkt getekend te zijn naar Middeleeuws model, de glasblazer in de voorgrond is al begonnen met blazen voordat de vorm (van een onmogelijk model) gesloten is en rechts staat een glasblazer een gevormde kloos op te houden terwijl er geen vorm te zien is waarin hij dat ding kwijt kan. Het interessante is echter de man op de achtergrond die met één voet op een soort vergrote garenklos staat: kennelijk een soort pomp of persluchtcilinder waarmee hij lucht in zijn blaaspijp voert. Dat brengt ons in herinnering hoe de techniek geworsteld heeft met het probleem van hoe door het gebruik van perslucht het loodzware werk van de glasblazers te verlichten. De eerste die daar gebruik van maakte was Ismail Robinet, glasblazer bij Bacarat, die leed aan longtuberculose. In DOF 123 staat diens zelf-ontwikkelde 'Piston Robinet' uit 1821/1824 uitvoerig beschreven. (U bewaard die oude nummers toch wel?).

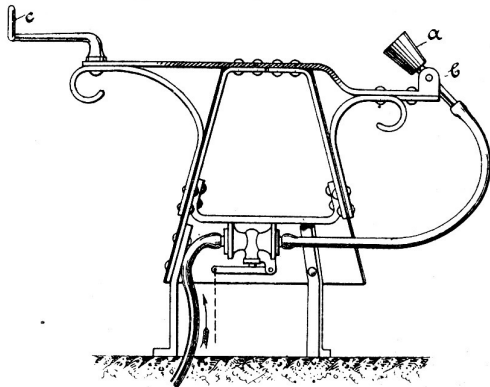

Herman Heijenbrock (1871-1948): Het blazen van vensterglascylinders in de glasfabriek te Maassluis, ca. 1930.

hoeveelheid perslucht produceren, vergelijkbaar met ongeveer een cubieke meter lucht met een druk van 50 tot 75 gram per vierkante centimeter. Voor het blazen van vlakglascylinders lagen die waarden aanzienlijk hoger. Daarbij liep de glasblazer ook nog de kans om door het wisselen van blaaspijpen met syphilis of tuberculose besmet te worden.

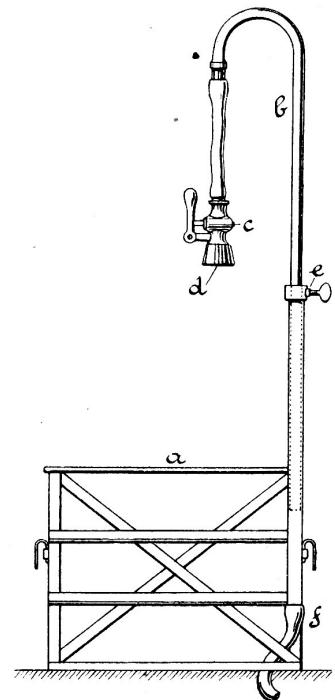
Appareil à souffler le verre.

Tekeningen uit: J. De Fontenelle et F. Malepeyre; Nouveau Manuel Complet du Verrier, Encyclopédie Roret, Paris 1900.

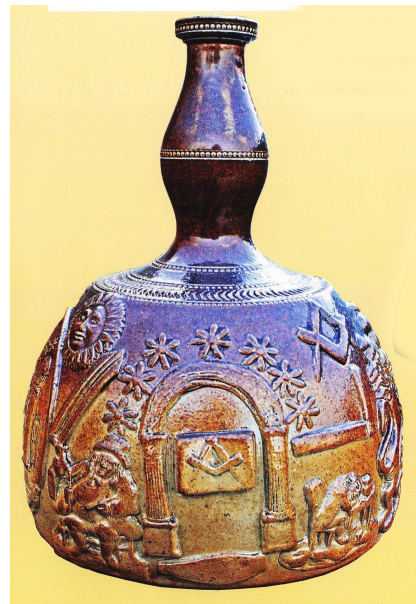
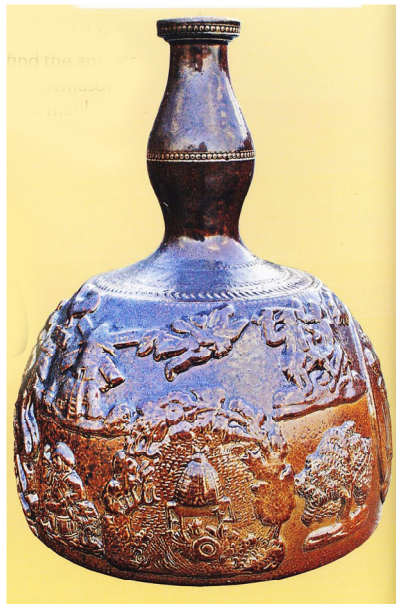
De gebroeders Appert, glasfabrikanten te Clichy in Frankrijk, zijn vanaf 1850 de aanstuwende geweest voor het gebruik van compressoren maar pas vanaf 1890-1910 verschenen de eerste half-automatische machines waarin de blaaspijp met het voorgevormde glas kon worden geplaatst om met perslucht te worden uitgeblazen tot eindvoorwerp. Anders dan de glasblazer Robinet die zijn apparaat louter bedacht om met zijn zwakke longen aan het werk te kunnen blijven, probeerde M.L. Appert iets te doen aan de algemene werkomstandigheden in de glasblazerij. Die werden gekenmerkt door lange werkuren in een hete en droge omgeving. Een flessenblazer moest met zijn longen per werkdag een

Appert trachte het zware en ongezonde mondblazen geheel te vervangen door het gebruik van perslucht. Daartoe plaatste hij op de linkerarm van een glasmakersstoel een soort karretje op wieltjes dat naar voren en naar achter te bewegen was en was aangesloten op een persluchtleiding die uitmonde in een mondstuk van caoutchouc. Deze installatie kon zowel bij flessen- als bij drinkglazen productie gebruikt worden. Speciaal voor het blazen van vensterglascylinders ontwierp hij een universele installatie waarbij de glasblazer op de 'bool', de verhoogde werkvloer, naar believen van een boven hem hangende perluchtleiding gebruik kon maken. Daarnaast construeerde hij een installatie voor het opblazen van de kloos, zoals de werkmans rechts op de schoolplaat dat aan het doen schijnt. Tenslotte ontstond een apparaat dat waarschijnlijk de tekenaar van de schoolplaat heeft geïnspireerd en waarbij de flessenblazer, staande op een verhoging, middels een zwanenhalsconstructie perslucht in de blaaspijp kon toelaten terwijl deze naar beneden gericht was. De hier getoonde afbeeldingen vormen een stil getuigenis van de snelle technische ontwikkeling, ingezet vanaf het midden van de 19^e eeuw.

EN DAN DIT NOG....

Johan Soetens

U kent het gevoel vast wel: je leert een nieuw woord en plotseling kom je het meermalen tegen. Al die jaren heb je er overheen gelezen! Ik dacht dat ik na enkele jaren speurwerk de maçonnieke flessen en karaffen aardig in beeld had gebracht maar plotseling dook op een veiling in Edinburgh deze Victoriaanse decanter op, weliswaar een aardenwerk, zoutgeglazuurd exemplaar en dus eigenlijk niet thuishorend in het illustere glazen gezelschap van DOF 129 maar zo rijk gedecoreerd met maconieke symbolen dat ik het de geïnteresseerde lezer niet onthouden wil. De drie foto's tonen elk een derde van de omvang waarbij de middelste een zeldzame afbeelding toont van een ontbloot zwaard: het symbool van de 'Dekker' (in het Engels 'Tyler'), de wachter die voorkomt dat profanen de tempel betreden. Daarom wordt het zwaard nimmer in de schede gestoken. ((Foto's zijn overgenomen uit **ABC**, het kwartaalblad van onze Engelse zustervereniging *Antique Bottle Collector*).

Raadsel opgelost

Ons lid Bas Billet reageerde verheugd op het artikel over drankbestrijding in het vorige nummer. Hij heeft al jaren een kogelflesje in zijn bezit van een voor hem onbegrijpelijke herkomst maar bij het lezen over de Volkskoffiehuizen ging bij hem het licht aan. Te oordelen naar de foto die hij stuurde is het gemaakt in de jaren

1930 bij A.J. Bakker / Glasfabriek DE STER in Nieuw Buinen. Het is het tweede exemplaar dat ik te zien krijg: het eerste was een fragment, in 2000 aan mij

cadeau gedaan door Wim de Vries, afgebeeld in IN GLAS VERPAKT 2 en sindsdien in een vitrine in Hilvarenbeek. Gezien de kleur moet dat gemaakt zijn in Engeland. Er moeten dus redelijk veel van bestaan hebben maar kennelijk zijn ze bij de overgang naar modernere verpakkingen grotendeels vernietigd om te voorkomen dat ze eindeloos tegen statiegeld zouden worden ingeleverd.

Het was prettig te vernemen dat beide 'zoekers' uit het vorige nummer bruikbare aanbiedingen hebben gehad. Onze buitenlandse zusterbladen staan vol met dit soort vraag en aanbod advertenties maar hier schijnt daar geen belangstelling voor te bestaan. De redactie begrijpt daar niets van. Op mijn vraag destijds bleef het doodstil. Jammer, maar het is goed te weten dat iedereen alles al heeft en niets kwijt wil.

GROEN GETINT. Joyce Pinsel schreef ons:

Het Jenevermuseum is op dit moment een nieuwe tijdelijke tentoonstelling aan het voorbereiden met 'groen', duurzaamheid als uitgangspunt. De intentie is om een bijzondere opstelling te maken van groene jeneverflessen uit de eigen collectie, aangevuld met bijzondere groene flessen uit de collectie van de leden van de Oude Flesch (het liefst ook met een (kort) verhaal erbij). Verder laat de tentoonstelling een groene collectie keramieken zien die door (jenever)producenten op de markt zijn gebracht zoals de bekende collectie van de firma Hulstkamp. Naast het presenteren van deze objecten besteedt de tentoonstelling ook aandacht aan glasrecycling. Wanneer is dat ingevoerd, hoe vindt het plaats etc. De tentoonstelling wordt duurzaam gebouwd: bestaande vitrines worden opgeknapt en bestaand materiaal wordt herbruikt. De tentoonstelling staat gepland voor de tweede week van mei dit jaar en zal circa 3 tot 4 maanden te zien zijn in het Jenevermuseum.

Wij zouden het erg leuk vinden wanneer leden van de Oude Flesch een aantal mooie, bijzondere, groene flessen aan het museum in bruikleen zouden willen geven voor deze tentoonstelling. U kunt hiervoor en voor andere vragen contact opnemen met Joyce Pinsel-Meijer, hoofd tentoonstellingen van het Jenevermuseum. Telefonisch 010 246 76 96 of per mail joyce@jenevermuseum.nl.

gazeuse (kogel)flesjes e.d. Zuiver witglas werd buiten de Leerdamse fabriek van Cochijs nergens voor verpakkingsglas gebruikt. Het was zó exclusief dat glashandel PONT er praktisch de alleenrechten op had. Al die mooi geëtste Kinderlen kruiken met oor zijn dan ook in Leerdam gemaakt. De kleur van jeneverflessen en bierflessen evolueerde mee van het oude antiekgroen (tegenwoordig in de wijnhandel weer modern) via ijzergroen (van het ijzergehalte in Maaszand) tot smaragdgroen, dat onder druk van de UP-drankenindustrie gaandeweg de standaardkleur werd en waar zuiverder en duurder zand voor nodig is. Vandaar dat ze in Schiedam niet stonden te springen om er aan te beginnen. Antiekgroen en ijzergroen houden de UV straling het beste tegen: smaragdgroen veel minder. Vandaar dat export-bierflessen in een omverpakking geleverd worden. Voor jenever maakt dat alles niets uit. De kleurkeuze is gewoon een kwestie van smaak of mode.

Het Jenevermuseum vroeg ons:

Waarom waren de jeneverflessen groen?

Jenever, wijn en ook bier werden in donkergroen ('zwart glas') verpakt omdat er nu eenmaal niks anders was. De grondstoffen werden niet gezuiverd. Nog steeds heet het gebouw waar vroeger een vestiging van de Vereenigde Glasfabrieken in zat in de Leerdamse volksmond 'de Zwarthut'. Later kwam ook het goedkope halfwitte (basterd)glas dat gebruikt werd voor medicijnflessen,

**Mannûh,
kopûh!**

Mannen onder elkaar. hartevelt

www.mannenonderelkaar.nl

Geniet, maar drink met mate.

Nieuwjaarsbijeenkomst “De Oude Flesch” op 6 jan. 2013 te Amersfoort.

Koos Egberts

Een emotionele, zeker lastige, bijzondere respectvolle start.
Zo was onze traditionele bijeenkomst, begin van het nieuwe jaar, nog nooit begonnen. Heel goed dat het bestuur toch het moeilijk besluit nam om de bijeenkomst wel door te laten gaan, dit zo vlak naar het overlijden van onze voorzitter Harry.
Bijzonder fijn en moedig, dat Annelies aanwezig was deze middag.
Klaas Prins memoreerde de bijzondere samenwerking en vriendschap binnen het bestuur.
Arie Vijfwinkel had met Harry nog een afspraak gemaakt om hem te bezoeken, maar het bleek de datum te zijn dat iedereen die dag definitief afscheid nam. Arie droeg een mooi gedicht voor.
De “minuut stilte”, en wat duurt zo’n minuut dan lang, accentueerde eveneens dat we toch wel een bijzondere vereniging zijn.

De bijeenkomst was dit keer voor het eerst in Amersfoort, knooppunt van spoorlijnen direct aan het Station bij “First Class”, waar we alle ruimte kregen.

Net als mijn vrouw en zoon kwam ondergetekende als enige op de fiets en een groot aantal leden “fijn met de trein”. Verder waren bijna al onze Belgische leden (oud en nieuw) aanwezig.
Onze spreker was Jaap Kottman, in het grijze verleden trouw lid van onze vereniging.

Publiceert(de) regelmatig over glasvondsten in de Nederlandse bodem. Als archeoloog jaren verbonden aan het ROB (Rijksinstituut voor Oudheidkundig Bodemonderzoek), hield een prima power point presentatie, met als titel “ Geschiedenis, vormgeving en functie van flessen vanaf de 15^e eeuw en verder over wijnflessen vanaf 17^e eeuw”, waar later nog eens in detail, in ons bulletin op wordt terugkomen.

(Overigens bij glasscherven, denk ik altijd aan ons oud lid Harold Henkes, die tot zijn 94ste jaar nog als vrijwilliger werkte in Zutphen.)
Een prima discussie achteraf en nieuwe kijk op “ Oude flessen”.
De geanimeerde middag werd besloten met een kleine beperkte ruilbeurs, altijd fijn dat leden met bijzondere dingen te komen, houden zo!

Tot slot complimenten aan het bestuur, dat serieus vraagt om versterking, schroom niet om eens te informeren.

Gedicht voor Harry

Want de lucht die zit nog vol dagen
Dagen van al, dagen van later
En dagen die gisteren kunnen dragen
Ja de lucht zit nog vol dagen

Ik zat te lang om een antwoord verlegen
Zonder dat ‘k wist wat de vraag ook weer was

Kan het niet harder
Kan het niet mooier
Kan het niet vlugger
Kan ik er vanaf

Want de lucht die zit nog vol dagen
Dagen van al, dagen van later
En dagen die gisteren kunnen dragen
Ja de lucht zit nog vol dagen

En dan de mensen, je hebt ze in soorten
de ene z’n leven ligt altijd in de zon
maar bij een ander wil het niet vlotten
hij geeft het al op voordat ie begon

Maar ik ken mensen die bergen verzetten
En die geven niet op
Nog niet al hadden die het soms tegen beter
weten in
En maar altijd proberen ze het weer

Want de lucht die zit nog vol dagen
Dagen van al, dagen van later
En dagen die gisteren kunnen dragen
Ja de lucht zit nog vol dagen

Want de lucht die zit nog vol Harry
Dagen van al, dagen van later
En dagen die gisteren kunnen dragen
Ja de lucht zit nog vol Harry

(Gerard van Maasakkers)
De aanvulling in cursief is van Arie Vijfwinkel

DAVID WHITEHOUSE (1941-2013).

Johan Soetens

Willy Van den Bossche maakte mij attent op een mededeling van Karol Wight, directeur van het Corning Museum of Glass omtrent het overlijden van de vroegere directeur, David Whitehouse. Zondag 17 februari stierf hij als gevolg van kanker, omringt door zijn familie. Willy schrijft: *'Ik was zeer verbaasd met zijn heen gaan, ik merkte NIETS aan hem, heb hem nog november jl op een glascongres in Piran, Slovenië gesproken en hem voor zijn uitzonderlijke prestaties een Bibliography cadeau gedaan.'*

Whitehouse kwam in 1984 als 'chief curator' bij Corning en werd directeur antiek en Islamitisch glas in 1999. Tijdens zijn bewind werd een grootse renovatie uitgevoerd waarbij 280.000 'square feet', dat is zo'n 60.000 m² werd toegevoegd, alsmede 20.000 nieuwe objecten: een verdubbeling van de collectie. Het nieuwe gebouw van de Rakow

Reserach Library herbergt dank zij hem de grootste glasbibliotheek ter wereld.

Hij schreef 540 artikelen over Romeins en antiek glas alsmede 20 boeken, waarbij die welke uitkwamen ter gelegenheid van de grote tentoonstellingen 'Glass of the Ceasars' (1987) en 'Glass of the Sultans' (2001) tot de hoogtepunten behoren. Ik had ooit het genoegen hem rond te kunnen leiden in onze fabriek te Leerdam en bewaar vooral goede herinneringen aan onze ontmoetingen in Corning. Hij laat een grote leegte achter.

Bericht van uw secretaris:

Mutaties eind 2012:

Nieuw Bedrijfslid: Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie, t.a.v. dhr. W. Tiri,
p/a Paardenstraatje 3, 2800 Mechelen, Belgie. Tel.nr. 00 32 15 63 75 99

Nieuw lid: Mw L. Lettany, Zandbergstraat 7, 3471 Hoeleden, Belgie.

Nieuwe en gewijzigde e-mailadressen:

Bas Billet:	billet@ziggo.nl
Rene Jansen:	nienke.j@online.nl
Bert Lever:	hepar@xs4all.nl
KlaasPrins:	klaasprins43@gmail.com
Annelies Wagter:	a.wagter@iae.nl

Opgezegd: Jan Smallegoor (lid nr. 251), Martijn Thijssen (lid nr. 465) en Francis Walter (lid nr. 490) en huisgenootlid Marga Ottenhof

Overige wijzigingen:

- Joop Schaller woont nu in een verzorgingshuis, waarvan het adres als volgt is:
Huis Aelbrecht van Beieren, Theo Mann Bouwmeesterlaan 1, 2597 GT Den Haag

Deze wijzigingen zijn allemaal opgenomen in de leden- + emaillijst per 1-1-2013

Correcties en aanvullingen op de ledenlijst van 1-1-2013:

- De juiste postcode van dhr. G. van Diggele is: 2394 AD
- Voor M. Fairbourne moet Ms. staan en haar tel.nr. is: + 60 43 74 33 49
- Historisch Museum Rotterdam heet tegenwoordig Museum Rotterdam
- De voorletters van Dick Jansen uit Schiedam zijn niet H.I. maar H.T.F.
- Bij het adres van Linda Lettany moet '2800 Mechelen' worden veranderd in: '3471 Hoeleden'
- Het tel.nr. van Linda Lettany is: 00 32 16 77 93 90

Mutaties in het 1^e kwartaal 2013:

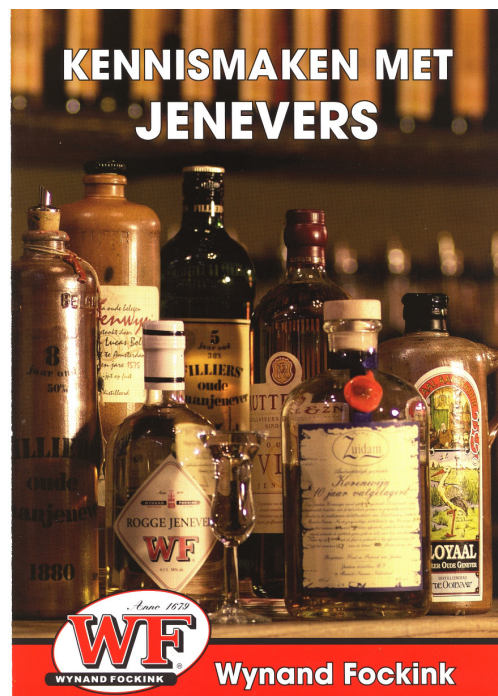
Nieuw lid: Dhr. N.F. Bijnsdorp, Wethouder
v.d.Vaartlaan 41, 2641 KJ Pijnacker

Nieuw huisgenootlid: Ans Veltman (behorende bij lid nr. 216)

Opgezegd: Ivo Nagtzaam (lid nr. 486)

Nieuwe en gewijzigde e-mailadressen:

Nico Bijnsdorp: nbijnsdorp@vekamaf.com
Dick Jansen: h.t.f.jansen@hermanjansen.com
Museum Rotterdam: e.ruigrok@museumrotterdam.nl
Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie: info@mvs.a.be
Nieuw adres van Johan Groothelm is: Vuurvogel 9, 5629 KR Eindhoven
(tel.nr. ongewijzigd)

Europa's Grootste Vintage Evenement

**13 & 14 april 2013
Jaarbeurs Utrecht**

**VERZAMELAARS
JAARBEURS**

**voorverkoop & info:
www.verzamelaarsjaarbeurs.nl**

volg ons via:

Bezoek het **Nationaal Jenevermuseum**,
een levende **19de-eeuwse stokerij** in
hartje Hasselt.

WWW.JENERVMUSEUM.BE

Nationaal Jenevermuseum | Witte Nonnenstraat 19 | 3500 Hasselt

**NATIONAAL
GLASMUSEUM &
DE GLASBLAZERIJ**

WWW.NATIONAALGLASMUSEUM.NL

CATALONIE GLAS VERPAKKINGEN

FLESSEN - POTTEN - SLUITINGEN - (+ TEFLON INLAGEN)

GLAS IS MILIEUVRIENDELIJK

Stedekstraat 48

5041 DN Tilburg

Telefoon 013 - 425440

Teletax 013 - 354082

Shake, Serve & Excel

Let the premium range liqueurs of De Kuyper work for you! Take Sour Grapefruit, our latest taste sensation within our range. Sour Grapefruit is as close to 'the real thing' as you can get! It creates a tantalizingly sweet and sour base for your best cocktails or adds a fruity note to your mixer. Shake, Serve & Excel with the global number 1 liqueur brand!

www.dekuyper.com De Kuyper Works!

BOLS CORENWYN 6 10
 NU OOK 6 & 10 JAAR GELACERD.

BOLS Corenwyn is een superieur authentiek Hollands product. Door jarenlange rijping op Limousin eikenhouten vaten krijgt BOLS Corenwyn zijn goudgele kleur en lichtzoete, fluwelen smaak.

Meer informatie kunt u vinden op www.bolscorenwyn.nl

Geniet, maar drink met mate.

BRANDERIJ 'DE TWEELINGHT'

NOTARIS

NOTARIS Jeneverspecialiteiten.
 Pure bekoring.

HET VERHAAL VAN PASSIE EN VUUR

Oude kranten. Hout. Kolen. Daarmee begint het verhaal van de stoker en zijn vuur. Eerst smeert hij de naden van de ketel dicht met graanbeslag. Dan gaat de vlam eronder. Behoedzaam laat hij de kolen gloeien. Op zoek naar de volmaakte temperatuur. Het vuur brandt. Niet alleen onder de ketel, ook in het hart van de stoker. Dat proef je terug in de zachte zuivere graanjenever die zich Ketel 1 mag noemen.

KETEL1. EEN VERHAAL APART

Geniet, maar drink met mate